

Caert Thresoor

Aard- en hemelglobes
in de Antwerpse
schilderkunst

Een atlas van
Gelderland door
Jacob van Biesen

De Atlas van de
Nederlandse
Ontdekkingen
van Bennet en
Van Wijk

26
2007 - 1

Tijdschrift voor de Geschiedenis van de Cartografie

Inhoud

- Frans Depuydt
- 1 Aard- en hemelglobes in de Antwerpse schilderkunst**
- Peter H. Meurer
- 9 Een atlas van Gelderland door Jacob van Biesen (Arnhem 1672)**
- Ferjan Ormeling
- 12 De Atlas van de Nederlandse Ontdekkingen van Bennet en Van Wijk (1829)**
- 15 @ la Carte**
- 16 Varia Cartographica**
- 20 Speciale studiedag ter ere van Günter Schilder**
- 23 Besprekingen**
- 26 Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven**

Abbeelding omslag:

Noordwestkust van India. Detail anonieme VOC-kaart op perkament ca. 1670. Corpus Christi collectie, Maritiem Museum Rotterdam, invnr. K4073.

Redactie

Dr. Patricia Alkoven, dr. Henk Deys, Capt. Hans Kok, drs. Sjoerd de Meer, Ron Guleij, drs. Elger Heere, ing. Henk Schipper, drs. Martijn Storms.
Correctie summaries: Francis Herbert (Londen).

Peer-reviewers

Dr. Marcel van den Broecke, Prof.dr. Frans Depuydt, Prof.dr. Paul Hoftijzer, Prof.dr. Ferjan Ormeling, Prof.dr. Günter Schilder en Dr. Peter van der Krogt.

Internet

<http://www.maphist.nl/ct> (inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs, enzovoort).

Secretariaat en Stichting Ondersteuning Caert-Thresoor

H. Schipper, Faculteit Geowetenschappen, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht;
e-mail: redactie-ct@maphist.nl
Stichting Ondersteuning Caert-Thresoor: ABN Amro te Lisse
Rek.nr.: 53.33.43.798
SOC postadres: p/a J.D.A. Kok, Poelwaaai 15, 2162 HA Lisse

Abonnementen en administratie:

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 23,00;
België € 27,00; buitenland € 35,00. Losse nummers € 8,00.
Betaling EU-landen middels bankoverschrijving.
Overige landen d.m.v. Visa of Mastercard.
Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Caert-Thresoor, Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn,
telefoon 0172-444667, fax 0172-440209, e-mail: info@drukkerij-vis.nl
Postbank 5253901, IBAN: NL02PSTB 0005253901, SWIFT/BIC: PSTBNL21

ISSN 0167-4994

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Op aanvraag.

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

De redactie dankt
de onderstaande

Vrienden
van

M. Ostermann, Monnickendam

G. van Loon, Antwerpen

H. Kok, Lisse

A. de Zeeuw, Zutphen

D. de Pagter, Telluride, USA

P. van der Krogt, Delft

Bubb Kuyper Auctions, Haarlem
www.bubbkuyper.com

Brepols Publishers, Turnhout
www.brepols.net

Boekhandel de Bengel, Dordrecht
www.debengel.net

Leen Helmink, Amersfoort
www.helmink.com

Restauratie-Atelier Helmond bv

**Restauratie en conservering van papier,
leer en perkament**

- Boeken, in leer en perkament
- Charters en zegels
- Prenten en tekeningen
- Kaarten en affiches
- Massaconservering
- Inbinden van rapporten en tijdschriften

Ondersteuning bij calamiteiten

- Brand- en waterschade
- Schimmelbestrijding
- Uw rechtstreekse partner voor gammastraling

24 uur bereikbaar op: +31 (0)6 - 53 65 00 07

Tijdens kantooruren: +31 (0)492 - 55 39 90

**Uw waardevolle documenten gaan
bij ons door vakkundige handen.**

Panovenweg 40, 5708 HR Helmond (NL)

Tel. : +31 (0)492 - 55 39 90

Fax : +31 (0)492 - 55 24 42

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl
internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

Aard- en hemelglobes in de Antwerpse schilderkunst

De schilderkunst in de Zuid- en Westeuropese Renaissance en Barok zit vol met symbolische afbeeldingen. Zowel portretten als huiselijke interieurs van gegoede burgers of van edellieden zijn menigmaal omkransd of versierd met objecten die de mentaliteit en de levenssfeer uit de desbetreffende periode moeten illustreren. Niet zelden dragen die sierelementen een impliciete symboliek in zich en verwijzen ze naar bepaalde kwaliteiten en eigenschappen of alluderen ze op persoonlijke of tijdsgebonden kenmerken en situaties, die voor de huidige kunstliefhebber niet steeds vanzelfsprekend tot uiting komen.¹ Aard- en hemelglobes horen ook wel eens tot deze categorie van picturale symbolen.

Bij de iconografie van aard- of hemelglobes is het niet altijd duidelijk of deze objecten gewoon als sieraden dan wel als werkinstrumenten of zelfs als verwijzingen in beeld gebracht zijn. In de 16de en 17de eeuw was de interesse voor de nieuwe geografische ontdekkingen bijzonder groot en dus bijna vanzelfsprekend ook voor de schaalgebonden ruimtelijke voorstellingen en afbeeldingen hiervan in globes en kaarten. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Nederlanden in die periode, die meteen ook overeenkomt met een economische en artistieke bloei van deze gewesten, bijzonder productief waren op het vlak van zowel de constructie van die wetenschappelijke instrumenten als van de voorstelling ervan op hun schildersdoeken.

De algemeen aanvaarde primeur van de aardglobe-constructie in Europa wordt aan de Duitse Martin Behaim toegeschre-

ven: 'der Erdapfel'.² Het Nürnbergse *Germanische Nationalmuseum* bezit dit pronkstuk, dat wellicht niet toevallig in 1492 tot stand kwam, maar dat nog geen gewag maakt van de ophefmakende ontdekkingen die in datzelfde jaar Amerika letterlijk op de kaart hadden gezet. Vrij vlug nadien volgden aangevulde en gecorrigeerde versies van deze vorm van ruimtelijke wereldvoorstellingen in Zuid-Duitsland en Italië. Ook de Zuidelijke Nederlanden, met onder andere de overbekende geografen/kosmografen Gemma Frisius en zijn leerling Gerardus Mercator, bleven niet achter.³ Deze expertise verhuisde kort nadien van de zuidelijke- naar de noordelijke Provincies. De hele 17de 'gouden' eeuw lang, en ook nadien, produceerden de Hollandse kartografen steeds vernieuwde en bijgewerkte globes in allerhande afmetingen: van zakformaten tot metersgrote exemplaren. Niet alleen aardglobes werden geconstrueerd maar tevens hemelglobes en veelal zelfs beiden samen als globepaar. We wijzen bij deze gelegenheid er ook op dat de hemelglobes, met de afbeelding van de toen gekende sterren en sterrenbeelden, een voorstelling zijn van de hemelkoepel, bekeken van buitenaf. Dit geeft dus een spiegelbeeld van wat wij normaliter zien als we naar de hemelkoepel kijken. Tal van voorbeelden zijn gekend van schilderwerken waarop diplomaten, geleerden of kunstenaars zijn afgebeeld in het gezelschap van aard- of hemelglobes. Denken we maar aan Hans Holbeins 'Die Gesandten' van 1533 (*National Gallery*, Londen), Jan Vermeers 'Astronoom' van 1669 (*Städelsches Kunstinstitut*, Frankfurt a.M.) of 'La fondation de l'Académie des Sciences' van Henri Testelin uit ca. 1680 (*Musée Versailles*).⁴ Ook in Vlaanderen kenden de grafische kunstenaars deze gewoonte om globes in de werkkamer van het

geschilderde portret in te passen. Deze ruimtevoorstellingen van de wereld en de hemelkoepel zijn een uitdrukking van wetenschappelijke activiteit, ook al gebruikt de afgebeelde wetenschapper dit instrument niet rechtstreeks, zoals de afbeelding in het *Rijksmuseum* te Amsterdam van de bioloog Anton van Leeuwenhoek door Jan Verkolje (eind 17de eeuw). Hier verwijst de globe naar de eruditie van de voorgestelde persoon. Een andere keer staat de globe symbool voor het universele van bijvoorbeeld het Christendom, onder andere geïllustreerd door het kunstwerk van Maarten Vos, met name 'Sint-Lucas schildert het portret van de Madonna' (1602) of verbeeldt de globe gewoon de macht van de geschilderde wereldheerser zoals in het werk van Jan IJkens uit 1659 'De allegorische verbeeterlijking van de geboorte van een prins' (zie verder). Typisch ook is de geschilderde 'kunstenkamer' van bijvoorbeeld Willem van Haecht (1628) in het Antwerpse Rubenshuis, van Adriaen van Stalbemt (eind 16de eeuw) in het Madrileense Museo del Prado of nog van verschillende leden van de schildersfamilie Francken in het begin van de 17de eeuw, waarvan enkele werken hangen in het Brusselse *Koninklijk Museum voor Schone Kunsten van België*. Telkens wordt op deze doeken de globe discreet opgesteld aan de rand of in een hoek van het kunstwerk, maar meestal met duidelijke belangstelling van omstanders.

We beperken ons hier verder tot de schilderwerken van de vaste collectie van het *Koninklijk Museum voor Schone Kunsten* te Antwerpen, waarin aard- en hemelglobes expliciet in beeld gebracht zijn. Ze worden hier chronologisch ten tonele gevoerd, waarbij de aandacht alleen wordt toegespitst op de mogelijke herkomst van de afgebeelde

F. Depuydt is Emeritus Professor aan de KU Leuven. Hij was belast met de opleiding cartografie en doceerde aan de faculteiten Geowetenschappen, Ingenieurswetenschappen, Biowetenschappen en Historische Wetenschappen. Momenteel houdt hij zich nog bezig met de Archeologische kartering en de historische cartografie.

1a. *Legende van St.-Christoffel* van de Zuidnederlandse school, ca. 1550: totaalbeeld

1b. *Legende van St.-Christoffel* van de Zuidnederlandse school, ca. 1550, detail St.-Christoffel met globe

wereld- of hemelbollen, die hiervoor model stonden.

'De legende van Sint-Christoffel', Zuidnederlandse school, ca. 1550

Dit olieverfschilderij op hout van 69 bij 118 cm (fig. 1) stelt een passage voor uit St.-Christoffels leven cf. de Legende Aurea.⁵ In het linkergedeelte van het schilderij steekt de heilige de rivier over met de wereld op zijn schouders. Dit was toentertijd, sinds de 14de eeuw, een zeer gebruikelijk attribuut van deze wadende heilige, die aldus door verschillende Vlaamse meesters werd voorgesteld; op de gedragen aardglobe zat dikwijls nog het kind Jezus er bovenop, zoals op het doek van Jan Wellens Cock van 1540.⁶ De bij benadering 9 cm grote geschetste globe wordt weerkaatst in het rivierwater en geeft een vermoedelijk getrouw beeld van het toen gekende oostelijke halfrond (fig. 2). Het gebied tussen de oostkust van Afrika en de Indonesische archipel, met in het centrum de Indische oceaan, is herkenbaar weergegeven. Het globale beeld spoort meteen aan om te zoeken naar het globemodel dat de kunstenaar hiertoe gebruikt heeft. Wellicht heeft de tekenaar zich niet laten verleiden om het 'nieuwe

continent' Amerika in beeld te brengen omdat de contouren nog al te zeer onzeker waren. Antwerpen, dat toentertijd het Westeuropese centrum was van de cartografie en ook op economisch en artistiek niveau van zeer grote betekenis was, zou mogelijk ook de leverancier kunnen geweest zijn van het globemodel. Met Leuven als West-Europees wetenschappelijk centrum, ook van de globeconstructie, is het aangewezen dat we in deze middens het betreffende model moeten gaan zoeken.

Reeds in de jaren 1526-27 graveerde de Leuvense instrumentenmaker en goudsmid Gaspard van der Heyden kaartsegmenten, getekend door een zekere Monachus (zie verder), die op een globe van bepleisterde papier-maché werden opgeplakt. Ook professor Gemma Frisius zou daartoe opdracht gegeven hebben, uitgaande van de basistekening van Mercator.⁷ Weliswaar kende men in Antwerpen ook de wijdverspreide Zuidduitse uitgaven van de Johann Schönerglobes, de enige die uitgingen van gedrukte segmenten, of de creaties van de Mechelse minderbroeder Franciscus Monachus, maar het wereldbeeld van deze beide geleerden wek wel enigszins af van wat het schilderij ons laat vermoeden. Inderdaad, Monachus is weliswaar

de eerste die een groot zuidelijk continent benoemde, zoals dit ook in beeld gebracht is door de Vlaamse schilder, maar van een driehoekvormig Indië was bij hem nog geen sprake; Amerika en Azië zag hij ook wel als één continent, maar dat kunnen we jammer genoeg niet nagaan op het schilderij. Zijn grote rivaal Gemma Frisius werkte samen met Mercator aan zowel een hemel- als een aardglobe. Die zouden in de jaren 1536-37 tot stand gekomen zijn, na een eerste kosmografische wereldvoorstelling op een aardglobe van enkele jaren eerder waarop eveneens sterrenbeelden geprojecteerd waren. Van deze laatste is echter niets teruggevonden, zoals trouwens ook niet van Monachus zijn creaties. Ze zouden alle ongeveer hetzelfde formaat gehad hebben als bij Schöner: 27 cm van Mercators producten van 1541 en 1551, respectievelijk aard- en hemelglobe, zijn er nog enkele tientallen exemplaren wereldwijd bekend.⁸ Ze zijn 4 cm groter dan Frisius' creaties, waarvan alleen nog één aardglobe van 1536 bestaat in het Weense Globenmuseum van de Österreichische Nationalbibliothek met een diameter van 37 cm.

Een ander, intussen vernietigd, Frisius-exemplaar is indertijd goed bestudeerd geweest,⁹ waardoor we het ons goed voor de geest kunnen halen en een vrij behoorlijke vergelijking kunnen maken met het wel gekende beeld van Mercators globe. Vooreerst in verband met Zuid- en Zuidoost-Azië: de meningen van beide geleerden liepen enigszins uiteen,¹⁰ zodat men op basis daarvan het geschilderde beeld van de Vlaamse schilder eenduidiger kan interpreteren. De Afrikaanse oostkust met aansluitend het eiland Madagascar, het grote zuidelijke 'terra incognita' en het Indisch driehoekig continent zijn voor beiden gelijkaardig uitgetekend geweest. Het vermoedelijke Sri Lanka, het oude *Taprobana Insula*, lijkt weliswaar wat overdreven groot op het kunstwerk voor te komen, wat dan eerder een terugblik is op de Ptolemeusvoorstelling van dit gebied. Of wordt hier Sumatra bedoeld? Ook het geschilderde vaartuig in de Indische oceaan lijkt wat te zeer uitgerekt om overeen te komen met de toen gangbare voorstelling op kaart. Wat op het schilderij vermoedelijk de Ganges voorstelt, plaatst Mercator foutief ten oosten van Achter-Indië, terwijl Frisius die rivier correcter tekent tussen Voor- en Achter-Indië, zoals trouwens ook al veel vroeger door Ptolemaeus gesuggereerd werd. Het is

inderdaad ook in die juiste positie dat deze indrukwekkende rivier geschetst is op het werk van de Vlaamse meester-schilder. Het verschil echter met Ptolemaeus is dat Ptolemaeus nog steeds de omsluiting van de Indische oceaan veronderstelde door een landmassa die Oost-Azië met Afrika verbindt, een idee dat in het kunstwerk niet meer is weerhouden.

We kunnen dus aannemen dat de Vlaamse schilder beroep deed op een in Vlaanderen verspreide aardglobe, die zeer waarschijnlijk een verdwenen Frisiusglobe moet zijn van 1536, die een diameter had van 37 cm, maar die hier weliswaar op het schilderij tot ongeveer één vierde is herleid. Als dat zo is zouden we daaruit eveneens mogen afleiden dat het kunstwerk zeker na 1536 zou zijn gecreëerd.

'Sint-Lucas schildert het portret van de Madonna', Maarten De Vos, 1602

Deze Antwerpse schilder maakte op 70-jarige leeftijd dit altaarstuk op hout met afmetingen 270 x 217 cm (fig. 3). Het is een heel klassiek werk met centraal rechts en meer op het achterplan een hemelglobe van zowat 21 cm diameter, staande op een tafel, die tegen de wand aan geplaatst is. Een opengeslagen boek, de bijbel, staat ernaast op een leze-naar opgesteld. De globe zelf (fig. 4) is in werkelijkheid bijna dubbel zo groot dan op het paneel, gezien de verhouding tot de omringende personen en objecten. De globe wordt gedragen door – wat men noemt – een *Hollandse stoel* of montuur, bestaande uit een horizonring, die ondersteund wordt door vermoedelijk vier verticale gedraaide houten pootjes, die op hun beurt gewoonlijk op een ronde of veelhoekige basisplaat zijn gemonteerd. Een messing meridiaanring past in de horizonring en bezit aan de hemelpool een uurring, ogenschijnlijk met wijzer. De astronomische sterrenbeelden zijn ingekleurd en de sterren worden geaccentueerd door lichtende omkransingen, zoals op enkele ons bekende hemelglobes voorkomen. Een onleesbare cartouche tussen de Ursa Major (Grote Beer) en Auriga (Voerman) draagt het geheim van de globemaker. Het begin van de 17de eeuw luidt de verschuiving in van het zwaartepunt van zowel de kaartproductie als van de globemakerij. De zuidelijke provincies zien het wetenschappelijke cartografische

overwicht migreren van Leuven naar Leiden en het commerciële centrum van Antwerpen naar Amsterdam. Het is de historische overgangperiode na de sluiting van de Antwerpse haven (1585) in de Spaanse Nederlanden en de oprichting van de Verenigde Oostindische Compagnie (1602), die in het noorden meer bloei en welstand bracht. Jodocus Hondius uit Wakken trekt met zijn zwager de graveur Petrus Kaerius (Pieter van den Keere uit Gent) naar het noorden – na eerst een ommetje over Londen – en vormt samen met ondermeer de families Blaeu, Janssonius en van Langren de nieuwe kern van de kaart-, atlas- en globeproductie. Arnold Floris van Langren en zijn zoon Michael migreren weliswaar zuidwaarts naar Brussel, op de vlucht voor hun Hollandse schuldeisers, maar toch blijft de hoofdproductie van aard- en hemelglobes vanaf nu in de Noordelijke Provincies. De Antwerpenaren Gerard en Cornelis de Jode, vader en zoon, en de uit Utrecht afkomstige Roomse priester Franciscus Haraeus hebben eveneens enige activiteit in verband met globes ontwikkeld in het zuiden, maar van ernstige commerciële verspreiding van hun producten is gewoon geen sprake, zeker niet vóór 1600. De uitgeverij Plantijn-Moretus verkocht weliswaar ook globes, maar het waren meestal oudere producten van o.a. Mercator.¹¹ Als we aannemen dat Maarten de Vos voor zijn schilderscompositie een actuele globe verkoos dan wat Frisius of Mercator geproduceerd hadden en we bemerken daarbij op zijn schilderij de Hollandse globestoel, dan kunnen we ons inderdaad concentreren op de productie, die uitging van de vermelde cartografen-families. Omwille van de inhoudelijke voorstellingswijze van de sterrenbeelden en de grootte van de globe zelf sluiten we een aantal andere minder bekende en meer bescheiden globeproducenten uit zoals Joannes Oterschaden of Christoph Jamnitzer, alsook de pas vermelde Haraeus en De Jode.

Jacob Floris en zoon Arnold Floris van Langren produceerden reeds in 1586, nog te Amsterdam, een hemelglobe van 32 cm diameter. Later (ca. 1630) gaf Arnold nieuwe bijgewerkte versies uit met een diameter van 52,5 cm. Ook Jodocus Hondius zou, toen hij nog in Londen vertoefde, in concurrentie met van Langren, in 1592 een exemplaar (34 cm) gecreëerd hebben.¹² Daaruit zou hij dan ook later in 1600 een 35,5 cm-globe hebben afgeleid, die weliswaar ook werd

2a. St. Lucas schildert het portret van de Madonna van Maarten De Vos, 1602: totaalbeeld

geïnspireerd door de hemelglobe van Blaeu. Picturaal lijken ze alle op het geschilderde exemplaar van Maarten de Vos. Beide zonen van Jodocus en zijn schoonzoon Johannes Janssonius zouden samen met Adriaen Veen, respectievelijk Abraham Goos het werk van Jodocus Hondius sr. voortzetten. Er is weinig twijfel hierover dat het werk van Maarten de Vos op één van de bovengenoemde producties gebaseerd zou zijn, althans die van vóór 1600. Vooral bij hemelglobes is het picturale aspect bij alle tijdgenoten nogal gelijklopend. Daar komt nog bij dat ook hier de kunstschilder zelf zijn eigen fantasie zodanig kon laten werken of zijn eigen penseeltrek tot uiting bracht dat eenduidige toewijzing bijzonder moeilijk wordt. Veiligheidshalve heeft de schilder de noordelijke sterrenhemel afgebeeld;

de zuidelijke was toentertijd minder goed bekend. De sterrenbeelden en de samenstellende sterren waren dan meestal gebaseerd op de recentste bevindingen van de Deense grootmeester Tycho Brahe, de belangrijkste astronoom uit de late 16de eeuw. Deze verwijzing stond zeer dikwijls ook vermeld in de cartouche, maar hier heeft de schilder enkel de titel van de cartouche effectief weergegeven en verder alleen maar een tekst gesuggereerd! 'Globus coelestibus' is ook meestal de aanhef van de cartouchetekst in Hondius' hemelglobes. De overige teksten zijn in het Latijn, wat gebruikelijk was voor die tijd. Zo lezen we Circulus [equinoctialis] en enkele sterrenbeelden zoals Ursus Major, Cancer, Orion, etc. Al deze gegevens en vooral de gedrapeerde onderrandversiering van de cartouche doet ons sterk geloven in

2b. St. Lucas schildert het portret van de Madonna van Maarten De Vos, 1602, detail hemelglobe

de globe van Jodocus Hondius Sr.: zijn tweede uitgave van 1600 in Amsterdam met een diameter van 35,5 cm of misschien nog eerder zijn 21 cm-globe van een jaar later. Dit vermoeden wordt nog versterkt door het feit dat hij ze realiseerde in samenwerking met de Antwerpse uitgever J.B.Vriendt. Is het toeval dat de geschilderde globe precies hetzelfde formaat heeft als de laatstvernoemde bol van 21 cm, zodat grafische overname op het doek eenvoudiger werd?

'Allegorische verheerlijking van de geboorte van een prins', Joannes IJkens, 1659

Jan IJkens was net als zijn vader Melchior ook beeldhouwer te Antwerpen. Het geschilderde doek van 167 bij 232 cm moet een verheerlijking zijn van de Spaanse koninklijke familie, omringd door meerdere allegorische figuren (fig. 5). Op de achtergrond, op een podium, is een vrij grote globe opgesteld die in werkelijkheid een diameter van ongeveer 80 cm heeft (op het schilderij ca. 35 cm) en bedoeld lijkt te zijn om de Spaanse bezittingen in Afrika en Latijns Amerika te etaleren. Amerika ligt weliswaar letterlijk in de schaduw en zijn westkust bevindt zich voorbij de globeronding, zodat de toen nog gebrekkige continentsvorm niet kan afgelezen worden van het kunstwerk (fig.6).

De eerste helft van de 17de eeuw bevestigt de suprematie van de Noord-Nederlandse cartografen en globemakers. De reeds vermelde familiegeneraties blijven de globemarkt beheersen. Het relatief grote formaat van de globe op het doek van IJkens zou de neiging verwekken alleen bij dié producenten te zoeken, die dergelijk omvangrijke voorstellingen hebben gemaakt. Dan denkt men onwillekeurig aan de 68 cm-grote aardglobe van Willem Jansz Blaeu die vanaf 1617 verschillende edities op zijn naam zet en samen met zijn zoon de productie ervan gedurende 65 jaar volhoudt.¹³ Ook Van Langrens aardglobes vanaf 1589 (52,5 cm) of die

van Hondius van 1613 (53 cm) zouden in dat opzicht in aanmerking kunnen komen. Het draagstel of stoel is in elk geval van het Hollandse type. De *Engelse voet*, waarbij de meridiaanring op één enkele poot steunt, laat dus een aantal vreemde exemplaren uitsluiten. Enkele details wijzen er wellicht op dat we iets concreter kunnen zijn. Het herkenbaar en leesbaar rondschrift van bijvoorbeeld de Oceanus Aethiopicus (Atlantische Oceaan) laat de directe Vlaamse volgelingen van Mercator (zoals bijv. Hondius), meester in dit soort schrift, eerder in aanmerking komen dan bijvoorbeeld Blaeu en zijn omgeving. De weinige detaillering van het geografische beeld zou dan ook kunnen laten vermoeden dat kleinere globeformaten, waarbij een meer gegeneraliseerd beeld tot uiting komt, in aanmerking zouden kunnen komen. Zo bestaan er bijvoorbeeld - naast de kleinere modellen van de voornoemde globemakers - van Gulielmus Nicolai, een in Frankrijk wonende Antwerpenaar, of van de Friese Pybe Wouters kleinere modellen, die echter slechts van gering belang waren. Ook buitenlandse globes, die in Nederland op de markt gebracht werden moeten misschien mee overwogen worden, zoals die van Matthäus Greuter uit Frankrijk. Geen van die globes vindt men in de Zuidelijke Nederlanden nu nog terug. Dit is ook het geval voor andere globes, die thans in Nederland nog aanwezig zijn maar in Vlaanderen niet terug te vinden

zijn.¹⁴ Het lijkt dan ook weinig waarschijnlijk dat één van die exemplaren model zou gestaan hebben voor de grafiek van Jan IJkens. De meest logische verwijzing lijkt ons naar Arnold van Langren, waarbij een wat vereenvoudigd geografisch beeld werd geschetst door de kunstschilder en waarbij hij vooral de Spaanse gebieden van Afrika (centraal in het beeld extra belicht!) letterlijk in het zonnetje wilde plaatsen. Bijkomend argument voor deze veronderstelling is het feit dat Arnold Floris van Langren in 1608 naar Antwerpen en uiteindelijk in Brussel terechtkwam en zich 'Sphérographe de leurs Altesces' (Albrecht en Isabella) mocht noemen! Ook kan de geschilderde globe één van de afgeleide producten zijn (heruitgaven) van Hondius jr. of van Kaerius/Plancius die door Johannes Janssonius, schoonzoon van Hondius sr., werden uitgevoerd.

'Het atelier van de schilder', Gerard Thomas, ca. 1700

Dit doek vormt samen met het volgend werk een tweeluik. Elk van deze olieverfschilderijen (fig. 7 en 9) is 66 x 84 cm groot en werd door de Antwerpse kunstenaar Gerard Thomas verwezenlijkt toen hij ongeveer 50 jaar oud was. Op de rand van het beeld, in de benedenhoek links, staat een relatief grote hemelglobe opgesteld, waarop een jongen een bepaald sterrenbeeld aanwijst. In werkelijkheid moet deze globe zowat een zeventigtal cm groot geweest zijn; op het doek heeft hij maar ongeveer 10 cm doorsnede. Met een hoekpasser meet de jongen de afstand of hoek tussen het sterrenbeeld 'de kreeft' en 'de leeuw': een bepaalde symboliek of toespeling op de verjaardag van iets of iemand? De hemelglobe is één van de artistieke accessoires van het atelier, naast antieke beelden, een grote vaas enz. Het enige verschil met de overige sieraden is dat iemand heel expliciet de globe aanwijst (fig. 8) en op die manier wordt iets nadrukkelijker de openheid of de eruditie van de schilder in het licht gesteld. In de tweede helft van de 17de eeuw is het westerse geografische beeld van de continentsgrenzen vrij goed bekend dankzij de verbeterde lengtemetingen, het binnenland van grote delen van Afrika, Zuid-Amerika en Centraal-Azië weliswaar heel wat minder. Heruitgaven van kaarten en atlanten waren kenmerkend voor de Nederlanden en echte ver-

3b. Allegorische verheerlijking van de geboorte van een prins van Jan IJkens, 1659, detail globe

3a. Allegorische verheerlijking van de geboorte van een prins van Jan IJkens, 1659: totaalbeeld

4a. *Het atelier van de schilder* van Gerard Thomas, ca. 1700: totaalbeeld

4b. *Het atelier van de schilder* van Gerard Thomas, ca. 1700: detail globe met aanwijzende man

nieuwing bleef achterwege, waardoor de Nederlanden op dat vlak hun leiderspositie verloren. Dat was anders in Frankrijk waar onder impuls van Lodewijk XIV de Académie Royale des Sciences in 1666 werd opgericht en vrij vlug onder lei-

ding, respectievelijk invloed, kwam van de opeenvolgende cosmografengeneraties Cassini. Hierdoor kreeg ook de astronomie, naast de cartografie, een flinke duw voorwaarts.¹⁵ Rond die tijd doet Johannes Hevelius in het Danzig-observatorium van Polen merkwaaardige nieuwe astronomische vaststellingen. Dit leidt logischerwijze tot betere hemelglobes en een grotere belangstelling voor het heelal.¹⁶ Is dit de reden waarom we op de beide laatste schilderijen hier in studie een voorkeur voor de sterrenhemel kunnen vaststellen?

In de Nederlanden was het de familie Valk, die de eer hoog hield op het vlak van de 'planeetsferen'. Vincenzo Coronelli, een Italiaanse franciscanerpater, maakte weliswaar in de tweede helft van de 17de eeuw in heel Europa furore met zijn soms reuzengrote globes, behalve in de Nederlanden, omdat de realisaties van Gerard Valk en zoon Leonard inhoudelijk geenszins moesten onderdoen voor die van de Italiaanse concurrent. Hun globes overheersten de toenmalige markt in de Nederlanden.¹⁷ Dit wordt geïllustreerd door het volgende. Van zowat 200 globes van vóór 1750, die

thans nog bekend zijn in Nederland en België en afkomstig zijn van een twintigtal uitgevers, is meer dan 40% afkomstig van de Valk-familie!¹⁸

Veronderstellen we dat de kunstenaar Gerard Thomas beroep deed op een recente hemelglobe, dan is het niet denkbeeldig dat hij trots was de pas uitgegeven globe van Valk (in 1700) - met enkele nieuwe sterrenbeelden - te kunnen weergeven in zijn werk. Weliswaar was de Valk-globe van het jaar 1700 maar 23 cm groot en die van 1707 39 cm, maar misschien wist Thomas wel dat er grotere modellen bestonden zoals bijvoorbeeld die van Coronelli (één van 108 cm en zelfs één van 385 cm diameter)!¹⁹ Toch maakte Thomas er geen gebruik van, zo menen we, omdat Valks globes, in tegenstelling tot oudere globes, het sterrenbeeld Lynx al in beeld (wellicht een nieuw-benoemd beeld) had gebracht, daar waar op het schilderij een cartouche te vinden is. Normaliter verwacht men een dergelijke cartouche op een plaats waar enigszins wat ruimte voorkomt. Dit was het geval voor oudere globes, waar dit sterrenbeeld nog niet voorkwam. Daarom menen we hier eer-

der te doen te hebben met een oudere globe van Hondius, Van Langren of Blaeu. Iets concreter kunnen we stellen dat wat de positie en de vorm van de cartouche aangaat, de voorkeur zou gaan naar deze laatste (Blaeu's 34 cm-globe).²⁰ De 35,5 cm en de 53,5 cm-globe van Hondius geven we ook nog wel enige kans omdat ze - zoals we eerder zagen - gebaseerd zijn op die van Blaeu, zeker als we daarbij bedenken dat de kunstschilder Thomas mogelijk zich wat artistieke vrijheid permitteerde. Dus zou de Valk-globe hier net te laat gekomen zijn om nog in Thomas' werk te zijn opgenomen. Is dit dan mogelijk een aanwijzing dat dit schilderij niet later dan in 1700 is gerealiseerd? Verder onderzoek zou dit moeten kunnen uitwijzen!

'Het atelier van een beeldhouwer', Gerard Thomas, ca. 1700

Als pendant van het bovenvermelde kunstwerk, kunnen we hier enkel een paar aanvullende opmerkingen maken

omtrent dit schilderij (fig. 9) en de voorgestelde globe in het bijzonder (fig. 10). Op een zelfde manier als hierboven gaat het om een hemelglobe, die in dit geval echter meer centraal is gepositioneerd door de kunstenaar. Het is zelfs zeer opvallend dat een arbeidende beeldhouwer (leerling?) veel meer naar de hoek van het werk is verwezen, daar waar in het vorige werk de globe werd geëxposeerd. Volgens sommigen zou de globe gewoon als een signatuur van Thomas beschouwd moeten worden.²¹ Weer anderen zien hem als een symbool voor de harmonie in de natuur tegenover de antieke beelden, die de harmonie van de door mensen gemaakte objecten moeten vastleggen.²² Het gaat hier om dezelfde globe als in het pas besproken pendant, waarbij de Hollandse stoel beter tot uiting komt dan in het vorige werk. Ook de horizonring, de meridiaanring en hierop de uurring met wijzer zijn duidelijk aanwezig. De weergave van het onderstel of stoel komt overeen in beide gevallen; m.a.w. het gezichtspunt, van waaruit de draagstoel wordt bekeken is hetzelfde.

de. Daarbij is de globe zelf hier iets anders gedraaid, maar het getoonde globeveld is identiek, wat eveneens het geval is voor de cartouche. Ook hier wordt weerom de aandacht van de

5b. *Het atelier van een beeldhouwer* van Gerard Thomas, detail van globe met ontmantelende man

5a. *Het atelier van een beeldhouwer* van Gerard Thomas: totaalbeeld

museumbezoeker getrokken op de globe door een man die de indruk geeft dat hij het laken, waarmee de globe was afgedekt, expliciet er afneemt om zo de sterrenhemel aan de kijker te exposeren.

Slotbeschouwing

De vijf besproken voorbeelden geven een mooi overzicht van het modelgebruik van de hemel- en aardglobe in de schilderkunst van halverwege de 16de tot begin 18de eeuw, dit is vanaf het begin van de globeconstructie in de Nederlanden tot op het ogenblik dat de grote wereldontdekkingen vanuit West-Europa quasi voorbij waren. Vanaf dat ogenblik schijnt, ook internationaal, een verminderde interesse te bestaan bij de schilders om de globe nog systematisch te betrekken bij het portretteren van wetenschappers, kunstenaars, wereldheersers of edellieden.

Literatuur

- Bautier, 1945: *Bibliographie Nationale 1866-1944*, kol. 86-87, Brussel.
- Beheydt, L., 2002: *Eén en toch apart*, uitg. Davidsfonds Leuven, 248 blz.
- Campbell, T., 1976: *A descriptive census of Willem Blaeu's sixty-eight cm globes*, Imago Mundi 28, London, blz. 21-50.
- De Smet, A., 1962: *Mercator à Louvain 1530-1552*, Duisburger Forschungen 6, blz. 28-90.
- De Smet, A., 1964: *Der Goldsmied und Graveur Gaspar van der Heyden und die Konstruktion von Globen in Löwen im ersten Drittel des XVIe Jahrhunderts*, Wien Der Globusfreund 13, blz. 38-48.
- De Tervarent, G., 1979: *De la méthode iconologique*, Brussel Kon. Academie v. België, Verh. XII-4.
- Depuydt, F., 1991: *Oude aard- en hemelglobes: Historische instrumenten of zeldzaam geworden sieraden?* *Kultuurleven* 5 Leuven, blz. 58-61.
- Depuydt, F., Hennebert, G., & Leeman, L., 1992: *Oude globes in Belgische verzamelingen*, Acta Geogr. Lovaniensia 33, blz. 623-651.
- Fausser, A. 1964: *Ältere Erd- und Himmelsgloben in Bayern*, Stuttgart.
- Fausser, A., 1973: *Kulturgeschichte des Globus*, Vollmer Verlag München, 184 blz.
- Filipczak, Z., 1986: *Picturing art in Antwerp 1550-1700*.
- Konvitz, J., *Cartography in France 1660-1848: science, engineering and statecraft*, Univ. Chicago Press.
- Krogt, Peter van der, 1984: *Old globes in the Netherlands*, H&S- Utrecht, 290 blz.
- Krogt, Peter van der, 1989: *Globi Neerlandici*,

- H&S- Utrecht, 231 blz.
- Krogt, Peter van der, 1993: *Globi Neerlandici*, H&S- Utrecht, 647 blz.
- Pelletier, M., 1980: *Les globes de Louis XIV à Beaubourg*, Wien Der Globusfreund 28-29, blz. 63-66.

Summary

Earth and celestial globes in Antwerp paintings/ Frans Depuydt

In the 16th and 17th centuries interest in new geographical discoveries was so considerable that several painters included terrestrial and celestial globes as parts of the living quarters of high-ranking citizens. Five examples by Antwerp painters are in the permanent collection of the Royal Museum of Fine Arts in Antwerp. We presume that the extremely truthful depiction of the globes refer to actually constructed models that the artists painted 'from life'. This presumption leads naturally to an identification of these globes and of their authors. Figure 1 represents the 'Saint Christopher's legend' (Flemish school, ca 1550). The saint bears a terrestrial globe on his shoulder (figure 2). The painting is supposed to have been made after Gemma Frisius's model, the description of which is known although the globe itself is said to have disappeared.

Figure 4 may be the representation of a celestial globe by J. Hondius Sr. (ca 1600), and is a part of the famous work by Maarten de Vos: 'Saint Luke painting the Madonna' (1602 – figure 3). Since other contemporaries in the Netherlands created similar globes as well it would not be scientifically justified to assign this globe to a specific person.

The Antwerp artist Joannes IJkens – both painter and sculptor – painted the 'Allegorical glorification of the birth of a prince' in 1659 (figure 5). In this work he includes a magnificent depiction of the terrestrial globe ('Sphérographe de leurs Altesse' = Albert and Isabelle), dating from the 16th century (figure 6), that was constructed probably by A.F. van Langren rather than by other contemporaries like J. Hondius (and W.J. Blaeu?) who should not, however, be completely excluded.

The diptych 'A painter's studio' (figure 7) and 'A sculptor's studio' (figure 9) was painted by Gerard Thomas (Antwerp, ca 1700). We attribute the celestial globes (figures 8 and 10) on both paintings to W.J. Blaeu (as from 1603) or to J. Hondius who was inspired by Blaeu. The well-known Valk globes, which were completely innovative for their time, would probably have been too late to be taken as a model by the painter.

From the 18th century the habit of depicting globes in the portraits of scholars or powerful

rulers, or in paintings of scientific, cultural environments, or in living rooms significantly decreases.

Noten

1. L. Beheydt, *Eén en toch apart*, DF-Leuven 2002.
2. A. Fausser, *Ältere Erd- und Himmelsgloben in Bayern*, Stuttgart 1964.
3. A. De Smet, *Mercator à Louvain 1530-1552*, Duisb. Forsch. VI – 1962.
4. A. Fausser, *Kulturgeschichte des Globus*, Vollmer Verlag München 1973.
5. G. de Tervarent, *De la méthode iconologique*, Brussel 1961 en A. de Mirimonde, *Un Saint Christophe novateur de l' école flamande du XVIème siècle*, Antwerpen 1979.
6. Jan Wellens Cock, collectie Bissing te München.
7. A. De Smet, *Der Goldsmied in Löwen im ersten Drittel des XVIe Jahrhunderts*, Der Globusfreund 13, Wien 1964.
8. Een globepaar is o.a. aanwezig in het Mercator-museum te St. Niklaas.
9. o.a. R. Haardt, *The globe of Gemma Frisius*, Imago Mundi 9 (1952).
10. P. van der Krogt, *Globi Neerlandici*, H&S- Utrecht 1989 en 1993.
11. P. van der Krogt 1989/1993 (zoals geciteerd in noot 10).
12. P. van der Krogt, *Old globes in the Netherlands*, H&S- Utrecht 1984 en P. van der Krogt 1989 (zoals geciteerd in noot 10).
13. T. Campbell, *A descriptive census of Willem Blaeu's sixty-eight cm globes*, Imago Mundi 28, London 1976.
14. F. Depuydt, G. Hennebert en L. Leeman, *Oude globes in Belgische verzamelingen*, Acta Geogr. Lovan. 1992.
15. J. Konvitz, *Cartography in France 1660-1848: science, engineering and statecraft*, Univ. Chicago Press 1987.
16. P. van der Krogt, *Globi Neerlandici*, H&S- Utrecht 1989, blz. 269-273.
17. P. van der Krogt, *Globi Neerlandici*, H&S- Utrecht 1989, blz. 279-286.
18. F. Depuydt et al., *Oude globes in Belgische verzamelingen*, Acta Geogr. Lovan. 1992, blz. 638.
19. M. Pelletier, *Les globes de Louis XIV à Beaubourg*, Der Globusfreund 28-29, Wien 1980.
20. P. van der Krogt: mondelinge mededeling.
21. Bautier, *Bibliographie Nationale 1866-1944*, 1945 kol. 86-87.
22. Z. Filipczak, *Picturing art in Antwerp 1550-1700*, 1986 blz. 182.

De atlasbibliografische basiswerkzaamheden van Cornelis Koeman en Peter van der Krogt duurt al meer dan een halve eeuw. Men zou daarom kunnen denken dat er van elke atlas die in de Nederlanden gedrukt is, er in de loop van de jaren toch minstens één exemplaar aan het daglicht gekomen is. Des te groter was dus mijn verassing toen ik een atlas vond in de Keulse universiteitsbibliotheek, die nog nergens vermeld is en thans hier kort beschreven wordt.

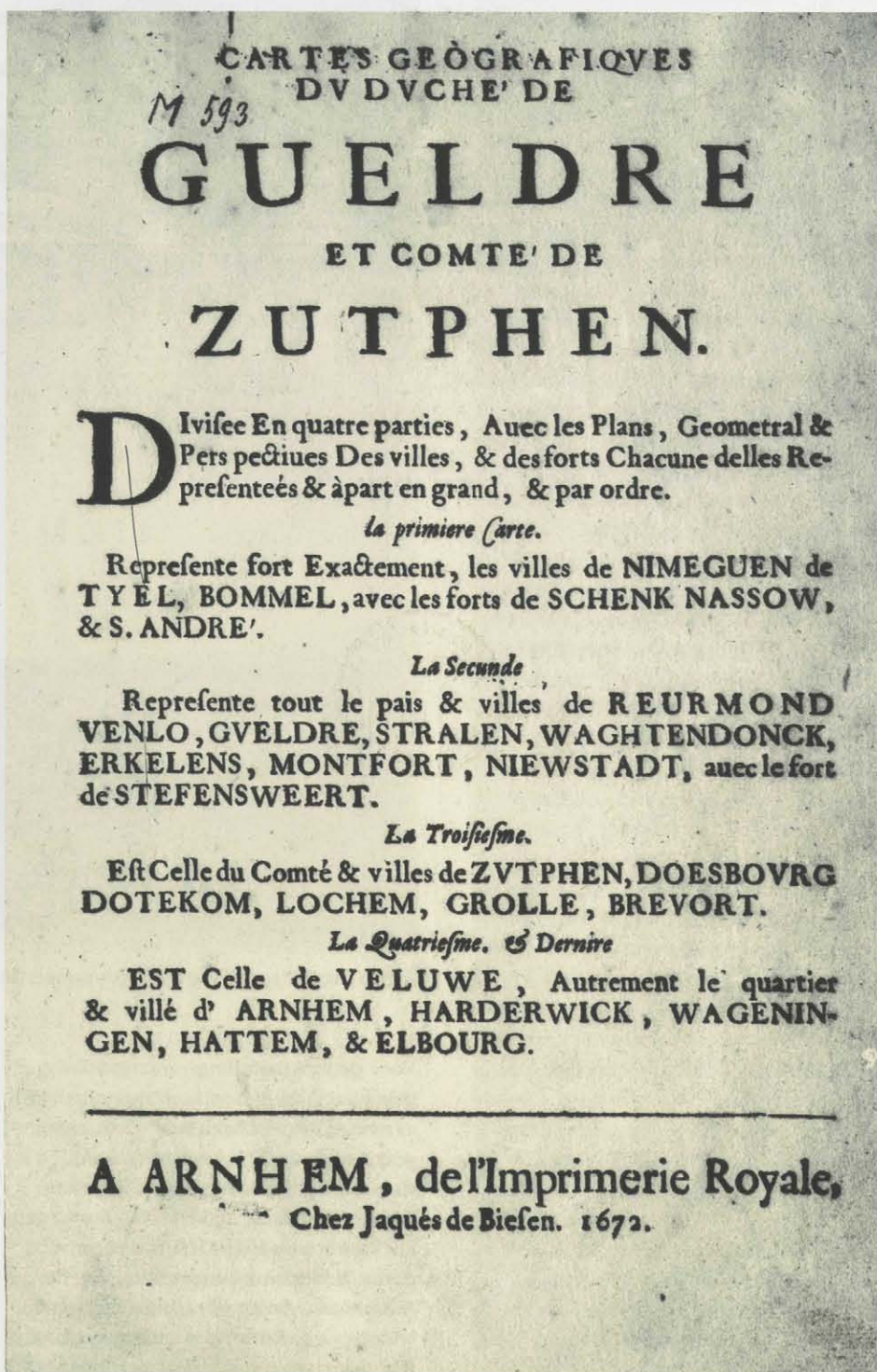
In de Franse titel wordt de band aangeduid als een collectie van "geografische kaarten van het hertogdom Gelderland en het graafschap Zutphen." De inhoud wordt op het titelblad nader gespecificeerd. Volgens deze lijst bevat de atlas vier kaarten van de Gelderse kwartieren (Nijmegen, Overkwartier Roermond, Zutphen en Veluwe) en 16 bladen met stadsprofiel en plattegronden van Gelderse steden en vestingen. In het beschreven exemplaar wijkt de volgorde van de kaarten en stadsafbeeldingen af van die in de inhoudsopgave. De toekenning van steden tot bepaalde kwartieren is gedeeltelijk foutief en de kaart van het kwartier van Nijmegen ontbreekt. Het met 1672 gedateerde impressum noemt als uitgever Jacob van Biesen († 1677), eigenaar van de "Imprimerie Royale" in Arnhem. Hij komt uit Kleef, waar hij al in 1628 als drukker vermeld wordt. Van 1632 tot zijn dood was hij drukker, uitgever en boekhandelaar in Arnhem werkzaam met als adressen "Inde Turfstraet" en "Inden Vergulden Bijbel". In 1633 is Jacob van Biesen tot provinciedrukker van Gelderland benoemt. Na de bezetting van de Nederrijn door de troepen van de Franse koning Lodewijk XIV in 1672 voert hij een tijdlang ook de titel van "koninklijk drukker".

P.H. Meurer, Kaarthistoricus,
Duitsland.

Peter H. Meurer

Een atlas van Gelderland door Jacob van Biesen (Arnhem 1672)

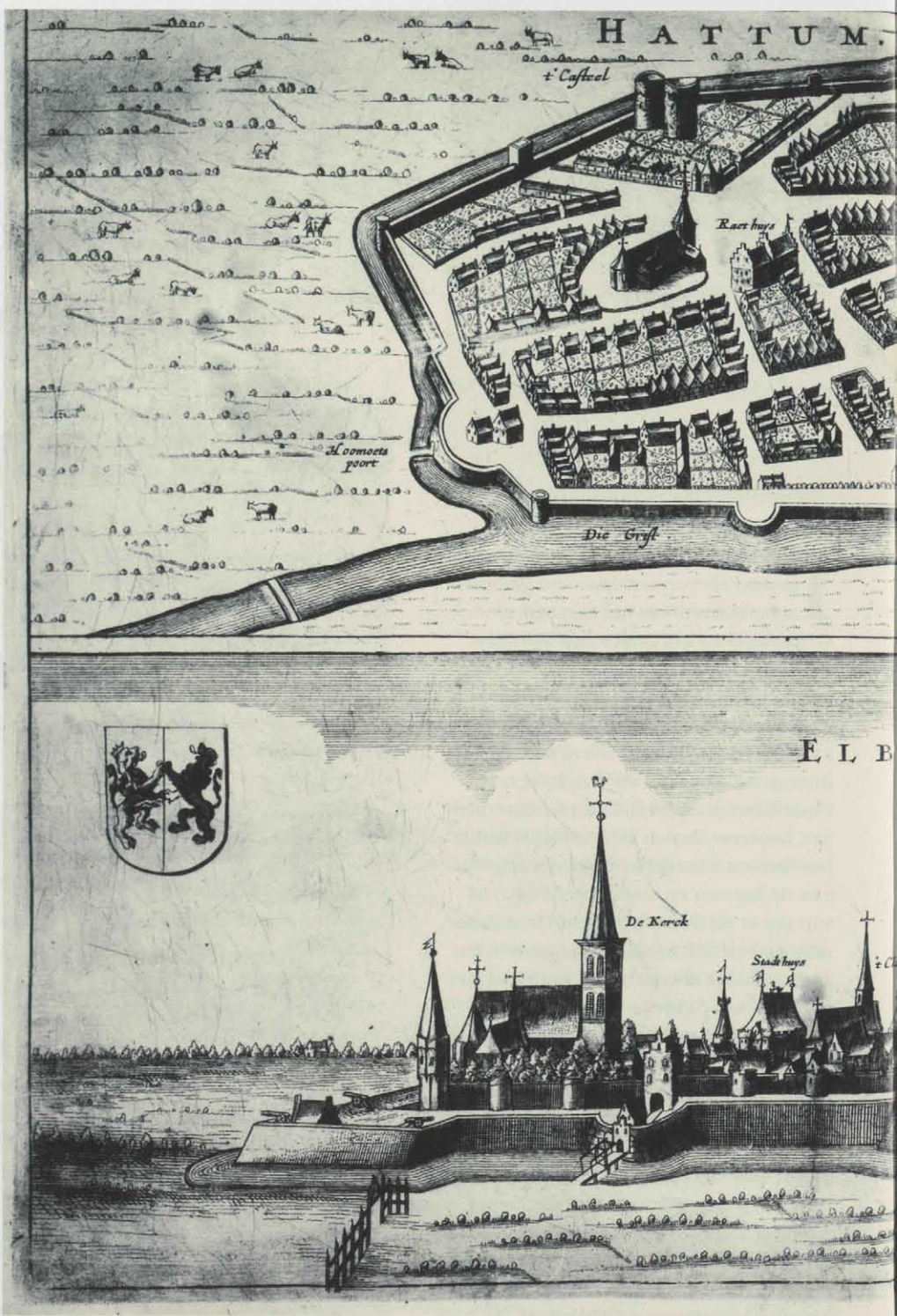
1. Titelpagina van Van Biesens atlas van Gelderland

Gr. 4° (29 x 19 cm), titelblad + 19
(recte: 20) dubbele bladen met kaarten,
stadsplattegronden en -profielen in
kopergravure \

(clk ca. 24,5 x 34 cm).

Exemplaar: Universitäts- und
Stadtbibliothek Köln (1 L 1164).

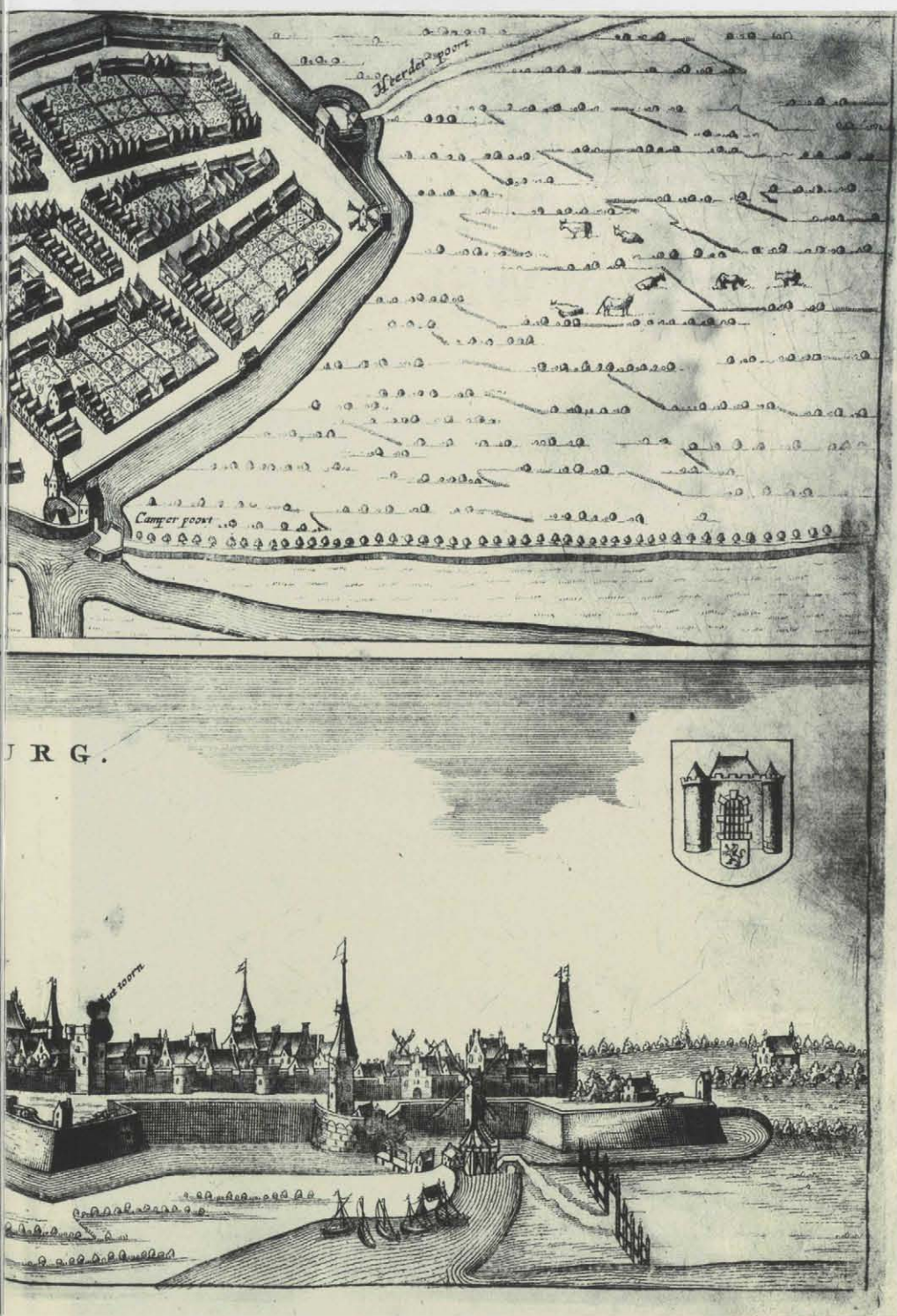
- [1] (Kaart van het kwartier van
Nijmegen; ontbreekt in dit
exemplaar).
- [2] NIEUMEGEN (profiel) / NIEUMEGEN
(plattegrond).
- [3] TYEL (profiel) / TYEL (plattegrond).
- [4] BOMMEL (profiel) / BOMMEL
(plattegrond).
- [5] SCHENCKEN SCHANS (plattegrond) /
t'Fort NASSAV oft DE VOORN
(plattegrond) / S. ANDRIES
(plattegrond).
- [6] RUERMOND Het Over Vierdeel van
GELDERLANDT (kaart).
- [7] ROERMOND (profiel) / plattegrond
van Roermond zonder naam.
- [8] VENLOA (profiel) / VENLOA
(plattegrond).
- [9] DOESBURG (profiel) / plattegrond van
Doesburg zonder naam.
- [10] DOTEKOM (vogelperspectief) /
LOCHEM (vogelperspectief) / GROLLA
(plattegrond) / BREEVOORT
(plattegrond).
- [11] *Syn Hocheyts Wiltbaen tot Dyren is
A.º 1648. ende 49. meest gemaect
ende bestaet uyt 7 Bossen ende is
in den omganck 3½ uyr gaens.*
- [12] De VELOUWE Het Ieste Vierdeel van
GELDERLANDT.
- [13] *Nieu Stadt mit omgeving zonder
titel (vogelperspectief) / GELRE
(plattegrond) / STRAELEN
(plattegrond) / MONTFORT
(vogelperspectief).*
- [14] WACHTENDONCK (plattegrond) /
ERKELENS (plattegrond) / t Fort S^t
STEVENS WAERT (kaart).
- [15] Het Graeffschap ZUTPHEN Driede
Vierdeel van GELDERLANDT (kaart).
- [16] ZUTPHEN (profiel) / ZUTPHANIA
(plattegrond).
- [17] ARNHEM (profiel) / plattegrond van
Arnhem zonder naam.
- [18] HARDERWICH (profiel) / plattegrond
van Harderwijk zonder naam.
- [19] WAGENINGEN (profiel) /
vogelperspectief van Wageningen
zonder naam.
- [20] HATTUM (vogelperspectief) / ELBURG
(profiel).

2. Blad met plattegrond van Hattum en perspectief van Elburg (nr. 20)

Voor de samenstelling van zijn atlas
gebruikte Van Biesen koperplaten, die hij
al twintig jaar in bezit had. Ze zijn gegraveerd voor de *XIV boeken van de Geldersse geschiedenissen* (Arnhem: Jacob van Biesen, 1653ff.) van Arend van Slichtenhorst (1616-1657), een vermeerderde Nederlandse bewerking van de *Historiae Gelbiae libri XIV* (Harderwijk: Nicolaes van Wieringen en Amsterdam: Joannes Janssonius, 1639) van Johann Isaaksz. Pontanus (1571-1639). De kaar-

ten en stadsplattegronden zijn het werk van Nicolaes van Geelkercken (1585/86-1656), die in 1628 speciaal voor het werk aan de *Historia Gelrica* was aangenomen. Om onbekende reden ontbreekt in de serie een overzichtskaart van de provincie Gelderland. In plaats daarvan zijn in de exemplaren van Van Slichtenhorst Gelderland-kaarten van verschillende uitgevers - meestal Blaeu en Janssonius - toegevoegd. Waarom is deze atlas thans zo zeldzaam?

Vermoedelijk is deze speciale uitgave van de Van Slichtenhorst-kaarten in 1672 alleen voor klanten uit de rangen van het Franse bezettingsleger en tamelijk haastig samengesteld. Voor deze hypothese zijn er enkele argumenten:

1. Het Franse titelblad voor een atlas, waarvan de taal verder Nederlands is;
2. De uitgebreide tekst op het titelblad met een beschrijving van de ligging van alle steden en vestingen, die voor de ter plaatse bekende Nederlandse

gebruiker niet noodzakelijk was;

3. De vele spellingsfouten en grammaticale onjuistheden in de tekst van het titelblad (bijvoorbeeld: *geometral*, *primiere* en *dernire* in plaats van *geometriques*, *premiere* en *derniere*);
4. Het oudste thans bekende gebruik van de benaming *Imprimerie Royale* voor het bedrijf van Jacob van Biesen. Toen de Fransen in 1674 weer weggetrokken waren, was er voor dit product geen markt meer. Het Nederlandse

publiek beschikte over de kaarten en plattegronden in de *Geldersse geschiedenissen* van Van Slichtenhorst, die in die tijd nog steeds op de markt was. Niet alleen als bibliografische curiositeit verdient de atlas van Gelderland van Jacob van Biesen aan de vergetelheid ontruikt te worden. Voor zover als het nu te overzien is, is het de eerste speciale atlas van een Nederlandse provincie.

Collatie:

CARTES GEOGRAPHIQUES | DV DUCHE DE | GUELDRÉ | ET COMTE DE | ZUTPHEN.

Divisee En quatre parties. Avec les Plans, Geometral & | Perspectiues Des villes, & des forts Chacune d'elles Re- | presentées & à part en grand, & et par ordre.

la premiere Carte. | Represente fort Exactly, les villes de NIMEGUEN de | TIEL, BOMMEL, avec les forts de SCHENCK NASSOW, & S. ANDRE.

Le Secunde. | Represente tout le pais & villes de REURMOND | VENLO, GVELDRE, STRALEN, WAGHTENDONCK, | ERKELENS, MONTFORT, NIEWSTADT, avec le fort | de STEFENSWEERT.

La Troiesieme. | Est Celle du Comté & villes de ZVTPHEN, DOESBOVRG | LOCHEM, GROLE, BREVORT.

La Quatriesme, & Dernire. | EST Celle de VELVWE, Autrement le quartier | & villé d'ARNHEM, HARDERWICK, WAGENIN- | GEN, HATTEM, & ELBOURG.

A ARNHEM, de l'Imprimerie Royale. | Chez Jacques de Biesen. 1672.

Summary

An atlas of Gelderland by Jacob van Biesen (Arnhem 1672) / Peter H. Meurer

The Arnhem printer and publisher Jacob van Biesen (active 1632–1677) issued in 1672 (with the imprint „Imprimerie Royale“) the *Cartes geographiques du Duche de Gueldres*. This first special atlas of a Dutch province includes 20 sheets with maps, town views and fortress plans in Gelderland. The plates had earlier been used in the chronicle *XIV boeken van de Geldersse geschiedenissen* by Arend van Slichtenhorst (1616–1657), issued by Van Biesen from 1653 onwards. The *Cartes geographiques...* work seems to have been compiled rather hastily for the use of the French troops occupying parts of the Netherlands from 1672 to 1674. The probably sole surviving copy is in Cologne University Library.

Een paar losse kaartbladen, aangetroffen tijdens de nieuwjaars-receptie 2005 van Explokart, zetten ons op het spoor van de bijbehorende atlas, vervaardigd ter illustratie van een in 1827 verschenen verhandeling, eerder ingezonden voor een prijsvraag uitgeschreven in 1821 door het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen: 'Naardien in de landkaarten, welke in Engeland, Frankrijk en elders, aangaande Amerika, Australië, de Indiën en de Poollanden worden uitgegeven, hoe langer meer de namen verdwijnen, welke weleer door Nederlanders, bij de vroegste reizen derwaarts, aan sommige landen, zeeën, baaijen, rivieren, kapen, eilanden, steden; forten en koloniën zijn gegeven, zoo verlangt het Genootschap eene verhandeling, waarbij de diensten der Nederlanders in dezen naar eisch worden vermeld, met opgave, door welke ontdekkers en reizigers de namen weleer zijn gegeven, en in welke reisbeschrijvingen of landkaarten daaromtrent meer berigten zijn te vinden, zoo mogelijk met bijvoeging van kaarten, waarop die namen zijn verbeterd?'

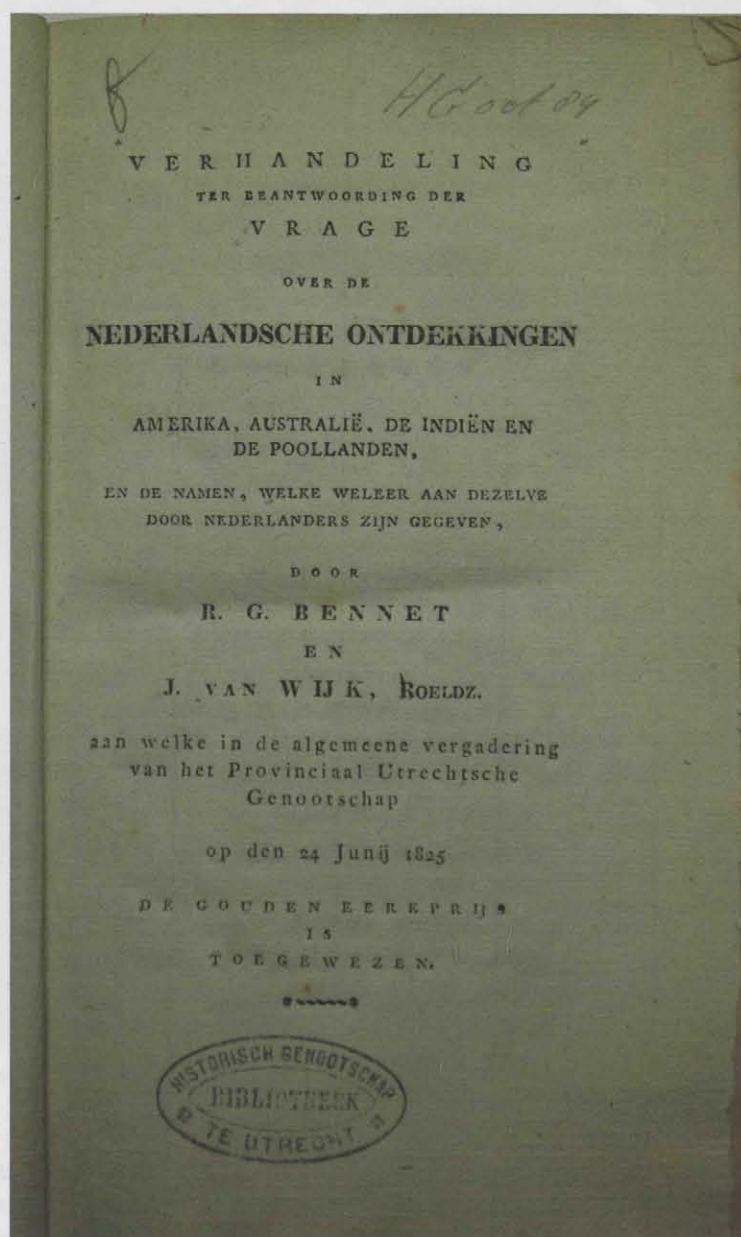
Na enig heen- en weer werd een inzending onder het motto 'O Navigation, ame de la Hollande' in 1824 met algemene instemming de uitgeloopte ereprijs toegekend. Bij het openen van de enveloppe bleek dat de heren R.G.Bennet, kapitein ter zee, en J.van Wijk, kostschoolhouder, beide woonachtig te Hattem, de winnende inzenders waren. De winnende inzending (er was er trouwens maar één) werd in 1827 in druk uitgegeven (zie voor de titel de afbeelding van de titelpa-

Prof. Dr. F.J. Ormeling is hoogleraar cartografie aan de Faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht.

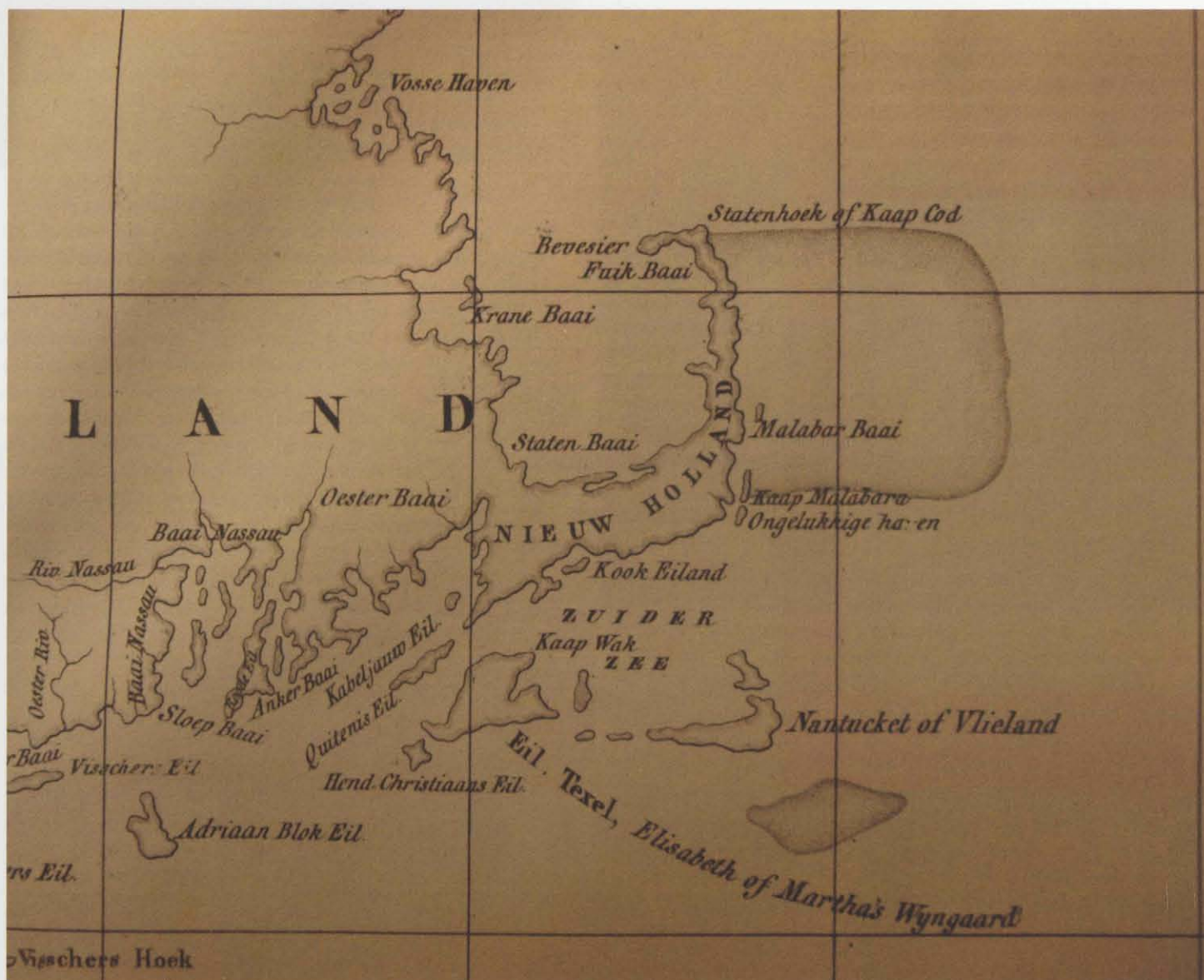
De Atlas van de Nederlandse Ontdekkingen van Bennet en Van Wijk (1829)

1. Titelblad van de verhandeling van Bennet en Van Wijk. Uitgegeven in Utrecht bij J. Altheer, 1827

gina in figuur 1) en de bijbehorende kaarten verschenen in 1829 in druk, als *Atlas beborende tot de Verhandeling van R.G.Bennet en J. van Wijk Roelandsz. wegens de Nederlandse Ontdekkingen, bekroond door het Provinciaal Utrechts Genootschap van Kunsten en Wetenschappen en opgedra-*

gen aan hetzelfde genootschap. Uit de beschrijving in Koeman's *Atlantes Neerlandici* is niet goed af te leiden om wat voor soort atlas het hier nu gaat. Maar bij raadpleging van de kaarten samen met de verhandeling (205pp) blijkt dat het in deze atlas primair om de namen gaat. De door Nederlanders als

2. Detail van de kaart van Nieuw-Nederland uit de Atlas van Bennet en Van Wijk, met een deel van het huidige New England

eerste Europese ontdekkers gegeven namen (15^e-18^e eeuw) vormen bijna de enige informatie in de atlas, tegen een achtergrond van het wereldbeeld zoals dat bekend was in 1825. Op basis van oude journalen hebben de schrijvers in 1825 de bij de Nederlandse ontdekkingen gegeven namen naar het contemporaine wereldbeeld overgebracht, daarbij bijgestaan door Philippe van der Maelen te Brussel, die er waarschijnlijk voor zorgde dat het kaartbeeld, aanvankelijk waarschijnlijk in koper, in steendruk gereproduceerd werd.

De atlas bevat 8 kaarten (formaat 50x65cm), van de verschillende hotspots der Nederlandse ontdekkingen, te weten Spitsbergen, de Noordelijke IJszee, Nieuw-Nederland, Straat Magellaan/-Vuurland, Nieuw-Holland, Vriendelijke Eilanden, de Stille Zuidzee en tenslotte Japan. Ze zijn getekend in de Mercator-projectie, en bevatten voor de oriëntatie

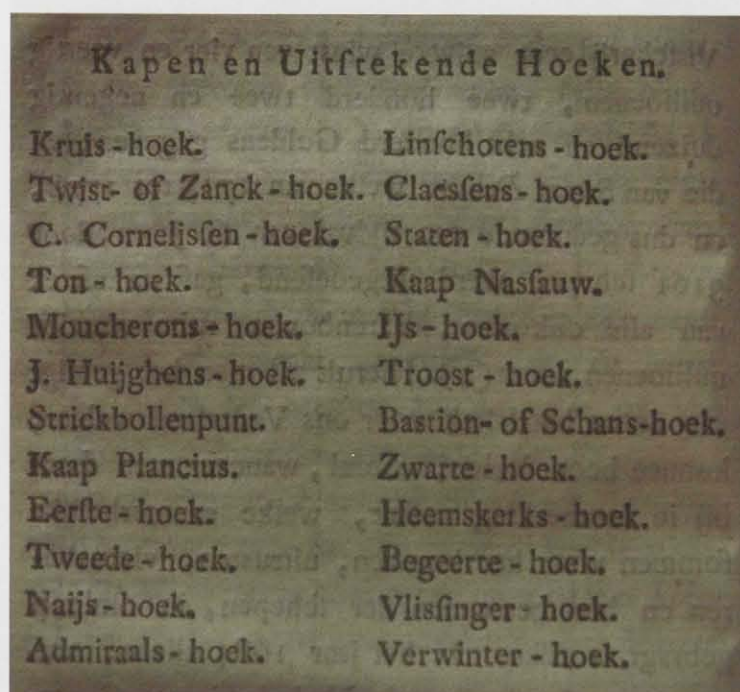
ook enkele moderne namen. Op de hoofdkaarten komen een aantal inzetkaartjes voor, zoals van de kust van Oost-Groenland, de Zuidelijke Shetland Eilanden, Nieuw-Zeeland, Jan Mayen, Wajgatsj, en enkele kustprofielen, zoals van delen van het Kompagniesland (Urup) en Koenasjir in de Koerillen en van Hokkaido en de Sebalds de Weerd Eilanden, ten noordwesten van de Falklandeilanden. Figuur 2 geeft een beeld van een deel van de kaart van Nieuw-Nederland.

Op de kaart van Nieuw-Holland in de atlas komt de volgende tekst voor:

'N.B. De kusten met blaauw afgezet zijn het eerst door Nederlanders ontdekt
geel Engelschen
rood zijn een gedeelte der Ned.
Oost.Ind. bezittingen

De miswijzingen van het kompas zijn ter vergelijking zoowel volgens vroegere als latere waarnemingen opgegeven.'

Helaas zijn de vermelde kleuren niet aangebracht op de twee mij bekende exemplaren van de kaart (op de UB Utrecht en antiquariaat Forum). Zoals gezegd gaat het vooral om de door de Nederlandse ontdekkers gegeven plaatsnamen, en daarvan komen ook in de verhandeling al lijsten voor, bijvoorbeeld behorend bij onze pogingen een Noordoostelijke doorvaart te ontdekken (zie ook figuur 3). De ontdekking van een aantal eilanden in de Stille Zuidzee wordt aan de Nederlanders betwist omdat de plaatsbepaling volgens onze opgave niet met de werkelijkheid overeen zou komen; daarom staan de miswijzingen van het kompas vermeld op de kaart. En daarom ook is er toegevoegd een 'Tafel waarin de breedten en lengten van eenige der voornaamste ontdekkingen der nederlanders met de waarnemingen van volgende zeelieden vergeleken worden'. Tevens is opgenomen een 'Lijst

3. Lijst van Nederlandse namen behorende bij de ontdekkingen in de Noordelijke IJszee

Allereerste beginselen der aardrijkskunde voor de scholen (16pp), waarvan de eerste druk dus geruime tijd eerder geschreven zal zijn, in 1838 het *Aardrijkskundig schoolboek voor de jeugd, volgens de nieuwste landverdeling*. In 1850 verschijnt postuum een derde druk van zijn kaart van *Het koninkrijk Pruisen*, in 1851 een derde druk van zijn wandkaart van Afrika, beide te Groningen bij J. Oomkens en Zoon. Van Wijk vermeldt in het voorwoord van de hier beschreven atlas dat hij deze na het overlijden van Bennet alleen moest afmaken: 'Ben ik hierin eenigzins gelukkig geslaagd, en mag vooral deze nieuwe poging iets bijdragen ter handhaving van de eer onzer, maar al te veel miskende, voorouderen en tot den roem van ons dierbaar vaderland, dan zal mij de opoffering mijner weinige uren van verpoosing dubbel vergoed worden'.

der voornaamste Nederlandsche ontdekkingen, behorende tot de verhandeling en bijgevoegde kaarten van R.G. Bennet en J. van Wijk Roelofs'. In die tabel worden 107 Nederlandse ontdekkingen vermeld met het jaartal, de betreffende schipper of het schip en de reden der naamgeving. Zo werd blijkens deze tabel Arnhemsland in 1623 ontdekt door schipper Carsten, en genoemd naar zijn schip. De naam Spitsbergen werd in 1596 door Barends gegeven, vanwege de steile bergen en rotsen die men er vond; de Vlaamsche Eilanden (we kennen ze thans als de Azoren) zijn zo in 1445 genoemd door J. van den Berg uit Brugge, naar zijn land van herkomst. etc. Het hervinden van dit materiaal is daarom zo interessant omdat het nooit door Damsteegt genoemd is, in zijn *Nieuwe Spiegel der Zeevaart* (1942, herdruk 2001) terwijl hij toch vergelijkbare kaarten brengt van Spitsbergen en Nova Zembla, en bovendien omdat er nu weer in ander verband gewerkt wordt aan een lijst van door Nederlanders overzee gegeven plaatsnamen en hun huidige equivalenten. Wie waren de auteurs? Volgens Van Wijk bezat Roelof Gabriël Bennet (1774-1829) vooral in het vak der zeevaart buitengewone kundigheden, en dat zal hem bij het bestuderen der oude scheepsjournalen van groot nut zijn geweest. Na een marine-loopbaan vestigde hij zich ca 1820 in Hattem. Bennet is samen met Van Wijk ook de auteur van het boek *Nederlandse Zeereizen in het laatst der zestiende, zeventiende en het begin der*

achttiende eeuw / naar de oorspronkelijke journalen of gelijktijdige berigten, op nieuw uitgegeven en met eenige aantekeningen en noodige opbelderingen vermeerderd (Dordrecht: J. De Vos en Comp., 1828-1830, 5 delen). Jacobus van Wijk Roelandszoon (1781-1847) is behalve schoolmeester ook een vruchtbaar auteur van vooral geografische werken en landkaarten: hij schreef in samenwerking met Bennet een *Algemeen Aardrijkskundig Woordenboek volgens de nieuwste staatkundige veranderingen en de laatste, beste en zekerste berigten* in 7 delen (1821-1826) en 4 supplementen (1836-1842). Hij is ooit van plan geweest Valentijn's *Beschrijving van oud en nieuw Oost-Indië* opnieuw te bewerken, blijkens een hierover in 1832 uitgegeven folder. Van Wijk is waarschijnlijk begonnen, als echte schoolmeester, met een praktische gids: *Iets over het onderwijs in de nieuwe munten, maten en gewichten* / dat in 1816 bij uitgeverij Van der Wal in Gorinchem verscheen. Bij dezelfde uitgever brengt hij in 1819 uit het *Aardrijkskundig schoolboek de provincie Holland, 1e stukje: Noordelijk gedeelte*, dat ook een *Nieuwe kaart van de provincie Holland Noordelijk Gedeelte* bevat. In 1827 worden Jacobus en zijn zoon Roeland, die de kaarten voor zijn publicaties tekende (en in 1831 in Leiden promoveerde tot doctor in de Letteren) tot hoofden van het stedelijk Instituut en Gymnasium. In 1836 komt een 6^e druk uit van zijn

Literatuur

B.C. Damsteegt – *Nieuwe Spiegel der zeevaart*. Beknopte historische atlas van de Europese kusten met de oude Nederlandse namen. Tweede herziene druk. KNAW, Amsterdam 2001
F. Jos van den Branden en J.G. Frederiks – *Biographische woordenboek der Noord- en Zuid-Nederlandsche letterkunde*. ... 1888-1891. Ook: <http://www.dbnl.org>

Summary

Atlas of Dutch discoveries, 1827/ Ferjan Ormeling

As increasingly the names given by Dutch explorers worldwide were disappearing from maps published in England, France and elsewhere, in 1821 the Utrecht provincial society of arts and sciences offered a prize for the best treatise that illustrated the contributions of Dutch explorers in the 16th and 17th century. The first prize was awarded in 1824 to the authors, naval captain R.G. Bennet and boarding-school proprietor J. van Wijk, for their treatise documenting these explorers' discoveries. They had also produced an atlas as an accompanying volume. This atlas primarily showed the names given by the Dutch as first explorers and focused on the Arctic (Spitsbergen and Novaya Zemlya), Nieuw Nederland (New York state), southern South America (with Cape Horn), Nieuw Holland (Australia), Japan and the Pacific. Altogether 107 Dutch discoveries were documented in this atlas-cum-treatise, published in 1827.

Deze rubriek vestigt de aandacht op bijzondere internetsites met betrekking tot de historische cartografie.

Tips: Elger Heere (e.heere@geo.uu.nl) of Martijn Storms (m.storms@geo.uu.nl).

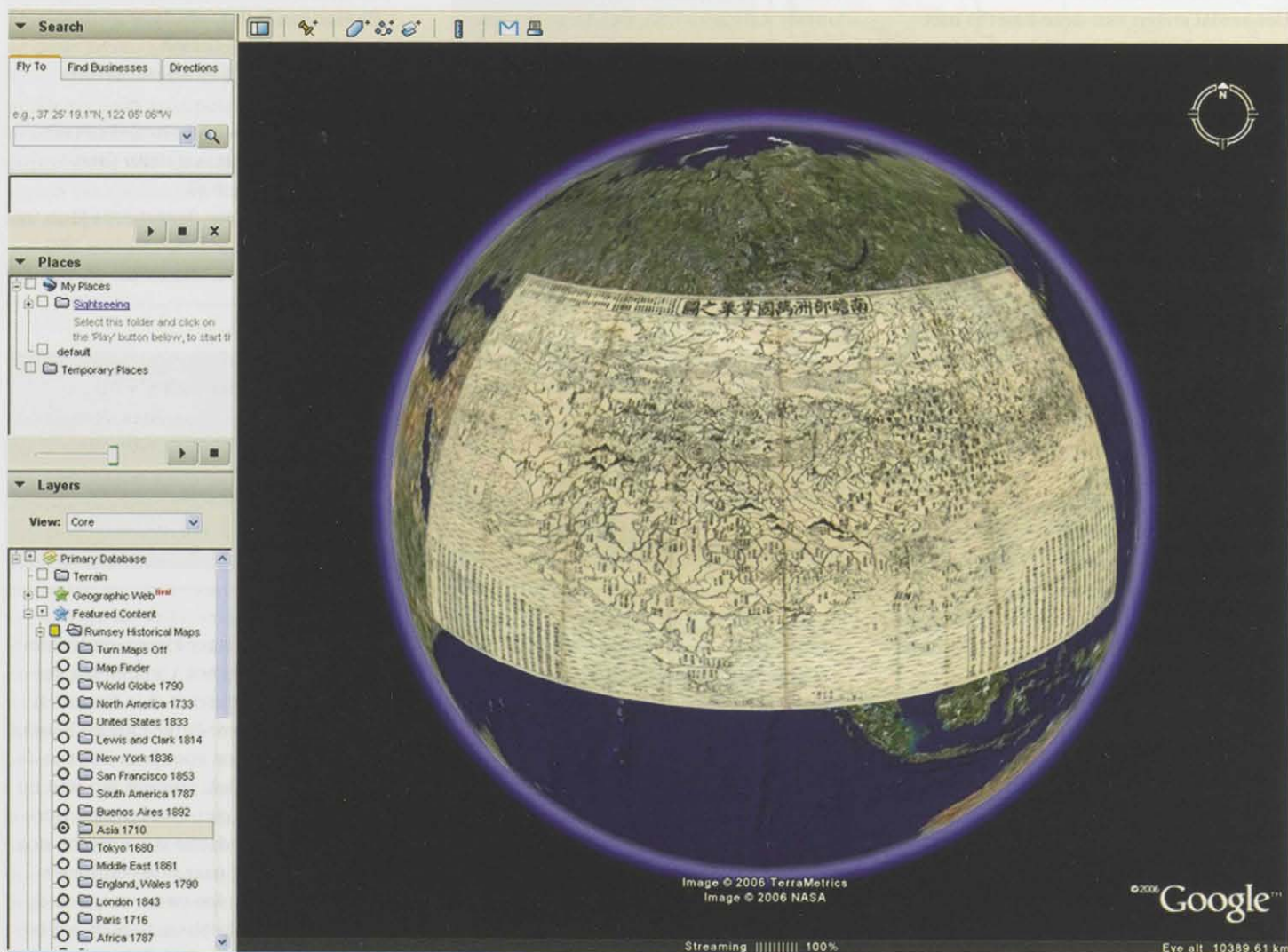
Via de website www.maphist.nl/ct/alacarte/index.html zijn alle hieronder vermelde links direct aanklikbaar.

@ la Carte

Oude kaarten in Google Earth

Ook wij kunnen er niet meer om heen: Google Earth, de website van de bekende zoekmachine waarop satellietbeelden van de hele wereld zijn te raadplegen. Wat begon als een hype, lijkt nu niet meer weg te denken uit de wereld van de geo-informatie. Het succes is mede te danken aan het feit dat er informatie gekoppeld kan worden aan de satellietbeelden. Dit wordt massaal gedaan en nu zijn er ook oude kaarten te vinden. Een aantal kaarten uit de David Rumsey Collectie (zie @ la Carte 21-3) zijn aan Google Earth gekoppeld. Wie Google Earth opent en de laag met historische kaarten aanklikt, wordt spectaculair ontvangen door een gedigitaliseerde globe uit 1790. Net als met de 'traditionele' globe, waarmee Google Earth opent, kan men deze onbeperkt roteren, op inzoomen en de hoek van waaruit men op de globe kijkt veranderen. De resultaten zijn verbluffend! Naast deze globe, die is samengesteld uit de gereedschappen die zich in de collectie bevinden, zijn er vijftien andere kaarten opgenomen, zich voornamelijk concentrerend op de Verenigde Staten, Afrika en Azië. In deze selectie zijn geen kaarten van Nederlandse makers

opgenomen. De kwaliteit is zoals we gewend zijn van de website van Rumsey: uitstekend! Met de functie 'Map Finder', te vinden in het linker menuutje, worden de beschikbare kaarten als spots op de aardbol geprojecteerd. Wanneer men op één van de kaarten klikt, krijgt men de meta-informatie van de kaart. Om de kaart zelf te bekijken, moet men deze selecteren in het menu. De kaarten die op deze manier geopend worden, zijn allen georeferentieerd. Dat is goed te zien bij kaarten van werelddelen, bijvoorbeeld Azië. In principe is het mogelijk om alle 'add-on's' te projecteren op de oude kaarten. Zo kan men alle nachtclubs in Manhattan wel projecteren op de plattegrond van New York uit 1836, maar echt zinvol is dat niet. Helaas kan men niet verschillende lagen met oude kaarten tegelijk aan zetten. Zo kunnen dus de kaarten niet op de globe uit 1790 geprojecteerd worden. Om de oude kaarten te kunnen zien, dient u de laatste versie van Google Earth geïnstalleerd te hebben op uw pc. De kaarten bevinden zich dan in het menu onder 'Featured Content' en vervolgens 'Rumsey Historical Maps'.

Inzendingen voor deze rubriek aan:
Ron Guleij, Nationaal Archief, Verzameling
Kaarten en Tekeningen, Postbus 90520,
2509 LM Den Haag.
e-mail: ron.guleij@nationaalarchief.nl

Varia Cartographica

Ortelius' Zeeland kaart revisited

Het is verheugend te constateren hoeveel vooruitgang er in de tien jaar die verlopen zijn sinds ik mijn *Ortelius Atlas Maps* publiceerde er over Ortelius' atlas-kaarten is geboekt. Daar is Blonk's recente artikel *De Ortelius-Van Deventer kaart van Zeeland, een kaart met veel staten* een goed voorbeeld van. Ook de achtergrondinformatie over de geografische staten verdient alle lof. Ik constateer ook met genoegen dat Blonk mijn notatiesysteem voor de namen van *Theatrum*-edities, nl. jaartal gevolgd door de eerste letter van de taal waarin die editie verscheen, als inzichtelijk heeft overgenomen. Toch wil ik hier graag enige aanvullingen en correcties op Blonk's artikel melden.

Het aantal staten van deze kaart is niet negen, zoals Blonk vermeldt, maar 11. Ook de data waarop nieuwe staten verschenen verdient enige correctie. Over de eerste vijf staten bestaat geen verschil van mening. Maar de zesde staat verscheen reeds in de 1579 Latijnse editie versie B, en niet in de 1580 D editie. Het verdronken land *Emaus* aan de Brabantse kust behoort niet tot de zesde staat, zoals Blonk vermeldt, maar tot een (nieuwe) zevende staat die in 1581 F verscheen. Ook is het eiland *Meggersbil* tussen *Stauenisse* en *Philipsland* is nu verbonden met het vasteland bij *S. Annenland*. Een (eveneens nieuwe) achtste staat, door Blonk ten onrechte bij de zesde getrokken, zijn de verdronken landen *Welsinghen* op zuidoost Walcheren, *Stuuesant* op zuidwest Beveland, en

Zuytkercke aan de zuidkust van Schouwen.

Blonk's zevende staat uit 1592 wordt dus de negende staat.

Blonk's, achtste staat, die de nieuwe tiende staat wordt, stamt niet uit 1606 E maar uit 1609 L/S.

Blonk's negende staat, zie zijn figuur 4, nu dus de elfde, komt van een kaart die moeilijk is te dateren. Het betreft hier kaart 34-04-61 uit de Muller collectie van de UB Amsterdam, die geen tekst op de achterkant heeft. Hij lijkt identiek te zijn met die uit 1641 stammende Spaanse editie van het *Theatrum*, een editie waarvan maar twee exemplaren bekend zijn. Het exemplaar van de stadsbibliotheek Antwerpen bevat deze Zeeland kaart niet (evenmin als de andere Lage Landen kaarten) maar het exemplaar uit de Newberry Library, Chicago, USA wel. Deze is afgebeeld in figuur 1.

Blonk's opmerking dat veel staten bestaan uit ornamentele en niet uit geografische veranderingen onderschrijf ik volledig. Van de honderden nieuwe staten die ik sinds 1996 op de atlaskaarten van Ortelius vond, (zie verder mijn website www.orteliusmaps.com) betreft voor

het merendeel ornamentele, doorgaans geëetste veranderingen. Voor een dergelijke verandering werd overigens niet de hele koperplaat in de was gezet, maar een dun plakje was op het te veranderen deel aangebracht, daarin werd geëetst en vervolgens zuur gedruipeld.

1. De kaart van Zeeland van Abraham Ortelius, 11 staat, 1641 (Newberry Library)

Literatuur:

Blonk, D. *De Ortelius-Van Deventer kaart van Zeeland, een kaart met veel staten* *Caert-Thresoor* 25 (2006) p. 59-63.

Broecke, M.P.R. van den *Ortelius Atlas Maps, an illustrated guide*. 't Goy: HES Publishers 1996.

Marcel van den Broecke

Oude en nieuwe redactieleden

In 2006 is de samenstelling van de redactie van *Caert-Thresoor* op meerdere posities gewijzigd. Begin van dat jaar verliet na een periode van acht jaar Wanita Resida de redactie. Tijdens de laatste redactievergadering in 2006 is afscheid genomen van Lida Ruitinga en Peter van der Krogt, die beiden een zeer lange periode voor *Caert-Thresoor* actief zijn geweest. Lida Ruitinga heeft zeventien jaar in de redactie gezeten. Zij verzorgde

jarenlang de *Varia*-rubriek. Peter van der Krogt was zelfs redactielid vanaf 1982, vlak na de oprichting van het tijdschrift. De laatste jaren was Peter voorzitter van de redactie. Patricia Alkhoven neemt het voorzitterschap van Peter over. Met Lida en Peter verliest de redactie twee 'zwaar-gewichten' uit het vakgebied. Voor de drie vertrokken redactieleden zijn inmiddels twee vervangers gevonden: ten eerste Ron Guleij, werkzaam in het Nationaal Archief in Den Haag, hij neemt vanaf nu de *Varia*-rubriek voor zijn reke-

ning; ten tweede Elger Heere, onderzoeker aan de Universiteit Utrecht. Hij verzorgt al jaren de rubriek @ la Carte. Via deze weg willen we Peter, Lida en Wanita nogmaals bedanken voor hun inzet in de afgelopen jaren. Ook wensen wij Ron en Elger veel succes met hun redactiewerkzaamheden. De redactie is overigens nog dringend op zoek naar nog een nieuw redactielid. Aangezien twee vrouwen de redactie verlaten hebben, zoeken wij bij voorkeur naar een vrouwelijk redactielid.

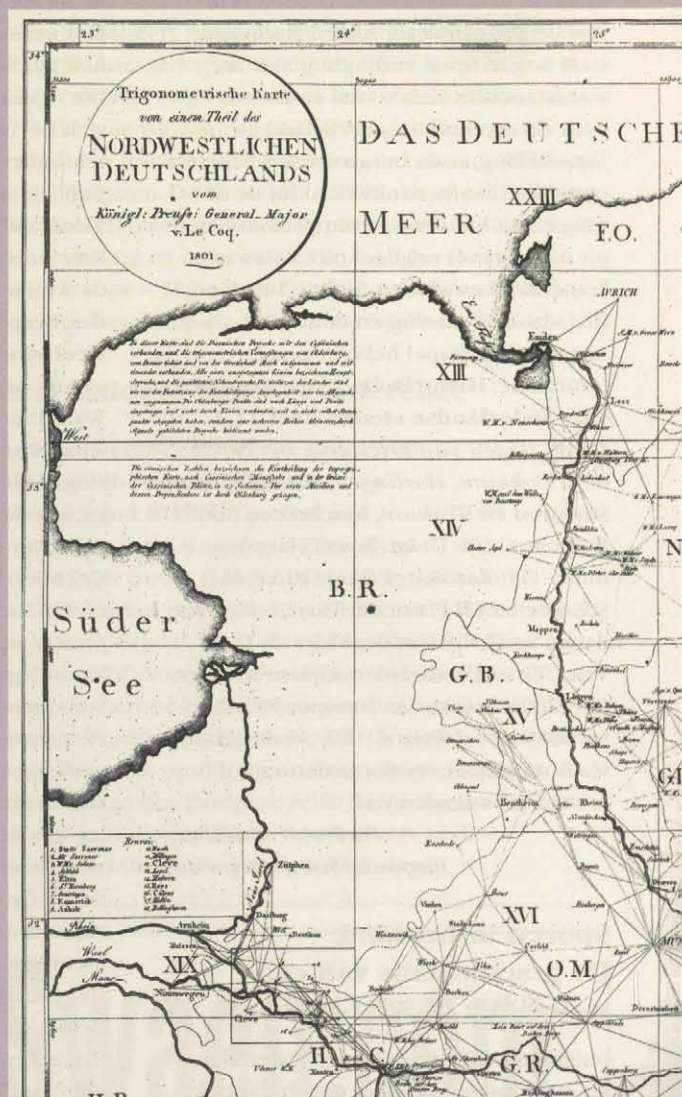
Waar ben ik? Tentoonstelling Nationaal Onderwijsmuseum

Nog tot en met 24 juni 2007 is in het Nationaal Onderwijsmuseum in Rotterdam de tentoonstelling *Waar ben ik? aardrijkskunde in kaart gebracht* te zien. ...Hoogezand, Sappemeer, Zuidbroek, Scheema, Winschoten, Stadskanaal... Deze rijtjes topografische namen beheersten lange tijd het aardrijkskundeonderwijs in Nederland. Inmiddels is er veel veranderd. Aardrijkskunde is niet langer een aardig vak dat je er bij doet, maar heeft zijn praktisch nut in veel beroepen al bewezen. Maar ook in het dagelijks leven komt aardrijkskundige kennis van pas als je aan het gamen bent, Google Earth bekijkt of met behulp van je navigatiesysteem door Nederland reist. De tentoonstelling 'Waar ben ik?', aardrijkskunde in kaart gebracht, geeft een overzicht van het verleden, heden en toekomst van het aardrijkskundeonderwijs en is tot stand gekomen in samenwerking met het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap. Getoond wordt een bijzondere collectie wandkaarten, prachtige oude atlanten, globes en telluria vanaf 1750. Daarnaast zijn er praktische leermiddelen zoals stempels, puzzels en beschrijfbaar globes die de bezoeker kan uitproberen. Wie zijn aardrijkskundige kennis eens wil testen kan deelnemen aan de speciaal voor de tentoonstelling ontwikkelde test geografisch besef. Zie ook de website: www.waarbenik.info

Rectificatie

In het artikel van Mohrmann in Caert-Thresoor 25-3 is afbeelding 3 helaas niet geheel afgedrukt. Hiernaast volgt alsnog de volledige afbeelding:

3. Kaart uit 1801 met een deel uit het Pruisische triangulatiernet van de generaal/geodeet Lecoq waarop de koppeling met het Nederlandse triangulatiernet te zien is. Gepubliceerd in *Monatliche Correspondenz zur beförderung der Erd- und Himmelskunde*. Gotha 8 (september 1803). Verklaring van de tekens: BP = Bataafse Republiek. De Romeinse cijfers geven de triangulatie districten aan

Oude plattegronden van Friese steden

Museum 'Het Hannemahuis' te Harlingen bood op 20 november 2006 gastvrijheid aan belangstellenden en pers bij de presentatie van het eerste van de twee delen in de reeks *Historische plattegronden van Nederlandse steden* die voor de elf steden van Friesland zijn gereserveerd. Dirk de Vries, voorzitter van de Stichting Historische Stadsplattegronden en redacteur van dit deel, lichtte in zijn welkomstwoord de werkzaamheden van deze stichting toe, die tot doel heeft om in samenwerking met uitgeverij Canaletto te Alphen aan den Rijn oude stadsplattegronden toegankelijk te maken voor liefhebbers en vakmensen door middel van facsimile-uitgaven met begeleidende tekstdelen. In dit eerste Friese deel, waarin de steden Dokkum, Harlingen, Hindeloopen, Stavoren en Workum aan bod komen, zijn de histo-

risch-geografische en cartografische teksten geschreven door een collectief van zeven auteurs allen deskundig op een specifiek gebied. Van de talrijke plattegronden van deze vijf steden zijn er 31 in facsimile als losbladige uitgave opgenomen, met als pronkstuk de vierbladige voorname plattegrond van Harlingen uit ca. 1610 door Jacob Laurentius. Voor dit deel werd samenwerking gezocht met de Fryske Akademy en gevonden in de persoon van Jacob van der Vaart als mederedacteur. De Friese inbreng zorgde bovendien voor een tweetalige uitgave en een korte toelichting in het Fries bij de uitreiking. Een van de auteurs, Meindert Schroor, onderhield zijn gehoor over de Friese elf steden, een actueel onderwerp sinds de commissaris van de Koningin Ed Nijpels ze kortgeleden aanmerkte voor een plaats op de werelderfgoedlijst van de

Unesco. De vraag of er achter de samenhang van het begrip 'Friese elf steden' meer schuilt dan het sportieve aspect, houdt de spreker al enige jaren bezig. Volgens de hedendaagse definitie van stad als multifunctioneel centrum van een zekere morfologische dichtheid en omvang zou Friesland er nu maar vijf tellen inclusief nieuwkomers als Drachten en Heerenveen. Maar toen in de vijftiende eeuw de staatkundige eenheid van Friesland zich aftekende, waren er naast de grietenijen de elf steden in de zin van bestuurlijke eenheid. Zij speelden geen overheersende rol. Pas vanaf 1579 worden zij gedurende ruim twee eeuwen direct vertegenwoordigd en wel in één kwartier tegenover drie kwartieren voor het platteland. Een samenbindend en voor de plattegrond beslissend element is zeker het water. Al dan niet gedempte havens en grachten zijn kenmerkender voor stedelijke activi-

Veilingen

Antoine Jacobs - Librairie des Éléphants

Place van Meenen 19
B-1060 Brussels
tel. +32 (0)2 539 06 01
fax +32 (0)2 534 44 47
21 april, 12 mei, 16 juni 2007

Reiss & Sohn

Adelheidstr. 2, D-61462
Königstein
tel. +49 6174 92 720
fax +49 6174 92 72 49
www.reiss-sohn.de
reiss@reiss-sohn.de
23 - 27 april 2007

Zisska & Kistner

Unter Anger 15, D-80331
München
tel. +49 89 26 38 55
fax +49 89 26 90 88
www.zisska.de
auctions@zisska.de
23 - 27 april 2007

Galerie Gerda Bassenge

Erdener Strasse 5a, D-14193
Berlin
tel. +49 30 893 80 290
fax +49 30 891 80 25
www.bassenge.com
art@bassenge.com
25 - 28 april 2007

Ketterer Kunst

Messberg 1, D-20095 Hamburg
tel. +49 40 374 96 10
fax +49 40/374 96 166
www.kettererkunst.de
infohamburg@kettererkunst.de
21 - 22 mei 2007

Bubb Kuyper

Jansweg 39, NL-2011 KM
Haarlem
tel. +31 23 532 39 86
fax +31 23 532 38 93
www.bubbkuyper.com
info@bubbkuyper.com
22 - 25 mei, 20 - 23 november 2007

Michel Grommen

Rue du Pont 33, B-4000 Liège
tel. +32 (0)4 222 24 48
fax +32 (0)4 222 24 49
www.librairiegrommen.be
librairiegrommen@skynet.be
mei 2007

Henri Godts

Avenue Louise 230/6
B-1050 Brussels
tel. +32 (0)2 647 85 48
fax +32 (0)2 640 73 32
www.godts.com
books@godts.com
**12 juni, 9 oktober,
4 december 2007**

The Romantic Agony

Acqueductstraat 38-40
B-1060 Brussels
tel. +32 (0)2 544 10 55
fax +32 (0)2 544 10 57
www.romanticagony.com
auction@romanticagony.com
**15 - 16 juni,
16 - 17 november 2007**

Van Stockum's Veilingen

Prinsegracht 15
NL-2512 EW 's-Gravenhage
tel. +31 70 364 98 40/41
fax +31 70 364 33 40
www.vanstockums-veilingen.nl
vanstockumsveilingen@planet.nl
6 - 8 juni 2007

Venator & Hanstein

Cäcilienstrasse 48, D-50667 Köln
tel. +49 221 257 54 19
fax +49 221 257 55 26
www.venator-hanstein.de
info@venator-hanstein.de
14 - 15 september 2007

Holger Christoph

Am Hofgarten 5, D-53115 Bonn
tel. +49 (0)228 261 82 80
fax +49 (0)228 261 88 19
www.antiquariat-christoph.com
h.christoph@antiquariat-christoph.com
herfst 2007

Loeb-Larocque

31, rue de Tolbiac, F-75013 Paris
tel. +33 (0)6 11 80 33 75 or
tel./fax +33 (0)1 44 24 85 80
www.loeb-larocque.com
info@loeb-larocque.com
november 2007 (Salle Drouot)

Met dank aan G. Vandenbosch
samensteller van de Brussels
International Map Collectors
Circle (BIMCC) Nieuwsbrief,
nummer 27 (januari 2007)

Europalia Europa

Sinds 1969 organiseert Europalia International iedere twee jaar een belangrijk internationaal multidisciplinair kunstfestival in België. Het cultureel erfgoed van een land staat hierbij centraal. In 2007, tijdens de vijftigste verjaardag van het Verdrag van Rome, wordt het festival opgedragen aan de cultuur van Europa and haar 27 lidstaten. De Koninklijke Bibliotheek van België en de BIMCC lanceren een gezamenlijk programma bestaande uit een tentoonstelling en een conferentie rond het thema *Formatting Europe - Mapping a Continent*, nu ook officieel onderdeel van het Europalia programma (www.europalia.be)

6th International BIMCC Conference

Vrijdag 16 november 2007, 09:30 - 17:00

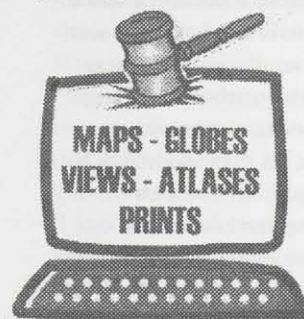
Koninklijke Bibliotheek Brussel

6th International BIMCC Conference

Formatting Europe - Mapping a Continent

Sprekers: Dr Peter Barber (Londen), Dr Angelo Cattaneo (Florence), Dr Markus Heinz (Berlijn), Dr Bernard Jouret (Brussel), Mag. Jan Mokre (Wenen), Prof Gilles Palsky (Parijs), Dr Peter van der Krogt (Utrecht). Voorzitter: Prof Günter Schilder (Utrecht). Onderwerpen: Europese stadsplattegronden van Braun and Hogenberg, 19^e eeuwse statistische kaarten, satirische kaarten, Globes als Europees product van wetenschap en cultuur, de Belgische bijdrage aan Europese reliëf kartering, en Europa gezien door Italiaanse en Duitse kaartmakers in de Renaissance and the Eeuw van de Verlichting.

Swaen.com

PAULUS SWAEN
INTERNET MAP-AUCTIONS

May 12-22th, 2007

www.swaen.com

Email: paulus@swaen.com
Tel. Paris/France +33 1 4424 8580
Fax +33 1 4424 8580

Op vrijdag 16 februari was het dan zo ver, ruim vijf jaar na het ontstaan van de eerste ideeën om prof. dr. Günter Schilder te eren bij het bereiken van zijn 65ste verjaardag: onder het mom van een studiedag van de Werkgroep van de Geschiedenis van de Kartografie, werd in het Evenementencentrum van de Marinekazerne in Amsterdam een evenement met één persoon als centrale figuur gehouden dat zijn weerga niet kende in het wereldje van Nederlandse historisch cartografen. Het 'slachtoffer' (wars als hij is van dit soort persoonsverheerlijking) had al die vijf jaren niets gemerkt van de koortsachtige 'LAGS'- en 'Günter-Day'-activiteiten, die zich onder strenge geheimhouding in zijn directe omgeving hadden afgespeeld.

Aanvankelijk verkeerde Günter nog in de veronderstelling dat het om een min of meer gewone werkgroepdag ging, waarbij hem slechts dringend op het hart gebonden was om toch echt aanwezig te zijn, opdat zijn 65ste verjaardag (op 18 februari) en daarmee zijn officiële pensionering niet helemaal zonder enige aandacht zouden passeren. Al snel drong evenwel tot de oud-voorzitter van de Werkgroep door dat er meer aan de hand was. Het aantal deelnemers (170) aan de studiedag was minstens twee keer zo groot als gebruikelijk en onder de aanwezigen bevond zich tot zijn grote verrassing bovendien een onwaarschijnlijk groot aantal bevriende collega's uit het buitenland (20), zelfs uit de Verenigde Staten, Canada en Finland om maar enkele van de tien landen van herkomst te noemen. Bovendien trof hij op de eerste rij onder meer vertegenwoordigers aan van Imago Mundi, de decaan van de Faculteit Geowetenschappen, de voorzitter van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, de voorzitter van het Utrechtse College van Bestuur en zelfs de ambassadeur van zijn geboorteland Oostenrijk aan. Hier was dus van een groot 'complot' sprake! Nadat Peter van der Krogt, de huidige voorman van de Utrechtse onderzoeksgroep Explokart, de aanwezigen verwelkomd had, ving Paula van Gestel (te be-

Speciale studiedag ter ere van Günter Schilder (65), een korte terugblik

1. Paula van Gestel presenteert de *Mappæ Antiquæ Liber Amicorum Günter Schilder* aan Günter Schilder

schouwen als de spil van dit 'complot') de dag aan met een lezing waarin het door Günter geïnitieerde Explokart-project en de resultaten daarvan (zelfs in kilo's uitgedrukt: 139 om precies te zijn!) de revue passeerden. De gedrukte versie van Günters inaugurele rede (15 november 1982) is als eerste uitgave in de reeks op te vatten. Vele, meestal cartobibliografisch getinte, zouden volgen. Daaronder natuurlijk paradepaardjes als Peter van der Krogt's *Koeman's Atlantes Neerlandici* en Günter Schilders eigen magnum opus *Monumenta Cartographica Neerlandica*, maar ook de verdienstelijke publicaties van diverse zogenaamde 'ama-

teurs'. Paula besloot met de presentatie van de inmiddels opgerichte Stichting CHC, ofwel Cartographiae Historicae Cathedra, die zich ten doel stelt de bijzondere leerstoel in de historische cartografie voor minstens tien jaar in stand te houden door middel van donaties en fondsenwerving. Onder meer om Explokart binnen de universitaire structuur goed zichtbaar te houden wordt voortzetting van deze universitaire leerstoel onontbeerlijk geacht. De Universiteit zelf kan tegenwoordig slechts welwillende medewerking en ondersteuning aan zo'n stichting bieden. Namens Imago Mundi benadrukte Tony

2. Dr. Marijke van Schendelen, President van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, biedt Günter Schilder de Plancius medaille aan als blijk van waardering voor zijn grote wetenschappelijke bijdrage aan de geschiedenis van de cartografie

Campbell Günters betekenis voor de beoefening van de historische cartografie in het algemeen en zijn verdiensten voor *Imago Mundi* in het bijzonder. Kwalificaties als 'excellent detective', 'one of the giants in the field', the 'greatest rarity of them all' waren niet van de lucht. KNAG voorzitter Marijke van Schendelen, naaste collega Ferjan Ormeling, decaan

Bert van der Zwaan, departementshoofd Geografie en Planologie Pieter Hooimeijer en de voorzitter van het College van Bestuur, Yvonne van Rooy, tapten in hun toespraken uit soortgelijke vaatjes. In het perspectief van de Universiteit Utrecht kwam daarbij ook het 'pareltjesbeleid' ter sprake, waarvoor het werk van de Utrechtse historisch cartografen (lande-

3. Günter Schilder ontvangt het ridderschap in de Orde van Nederlandse Leeuw. Uit naam van Koningin Beatrix spelde Yvonne van Rooy, President van het Bestuur van de Universiteit Utrecht hem de orde op.

lijk uniek, internationaal vooraanstaand en van hoge wetenschappelijke kwaliteit) met gemak in aanmerking kwam. Dat Günters waarde als wetenschapper boven elke twijfel verheven is zal eenieder beamen. Zijn ijzeren geheugen, voorwaarde om al die details op een rij te houden, doet alle vakbroeders steeds versteld staan. Het beeld van zijn verdiensten zou echter niet compleet zijn zonder die merkwaardige mengeling van persoonlijke bescheidenheid en tegelijk wetenschappelijke en 'politieke' vasthoudendheid, bijkans vechtlust, te noemen. Geen gelegenheid liet en laat hij immers voorbijgaan om de betekenis van het vak en de vakgroep nadrukkelijk onder de aandacht van invloedrijke personen te brengen. Met zijn 'zinderende passie', zoals Bert van der Zwaan het noemde, zo'n pracht kaartencollectie om mee te 'showen' en een bijzonder presentabele reeks publicaties als toonbaar resultaat miste zo'n PR offensief zijn uitwerking meestal niet en werd veel goodwill gekweekt en vooral geld binnengehaald. Ook de ambassadeur van Oostenrijk, E. Kubesch, was zonder bedenkingen bereid gevonden deze dag met zijn aanwezigheid te vereren. Vanzelfsprekend waren er parallellen te vinden in beider land van oorsprong en huidig land van werkzaamheid. Het spreekwoord 'Bescheidenheit ist eine Zier die Große Menschen anzeichnen' verklaarde bij uitstek op Günter Schilder van toepassing. Kubesch bracht namens de Republiek Oostenrijk de hartelijke felicitaties over. Maar intussen volgde verrassing op verrassing. Uit handen van Paula mocht Günter een *Liber Amicorum* Günter Schilder (tot dan toe slechts bij ingewijden bekend onder de geheime codenaam: 'LAGS'), getiteld *Mappae Antiquae*, in ontvangst nemen waar Ortelius jaloers op zou kunnen zijn. Een project waarin twee uitgevers, een redactieteam en 54 auteurs - vrienden, collega's en discipelen uit 16 landen - alle tijd, geld en moeite gestoken hadden die zij voor Günter konden missen. Met de bijbehorende facsimile-uitgaven van twee gezichten op Wenen was de cirkel weer rond, een cartografische verwijzing naar zijn geboortegrond. Zichtbaar verbouwereerd nam het feestvarken de lijvige blauwe banden in ontvangst, tezamen in een chique schuifcas sette verpakt. Günter is niet zo maar een historisch cartograaf, hij is uniek in zijn soort, als persoon en als wetenschapsman, en zijn activiteiten en onderzoeksresultaten zijn van

4. De auteurs van *Mappæ Antiquæ Liber Amicorum* Günter Schilder op de trap van Marine kazerne in Amsterdam

5. *Mappæ Antiquæ Liber Amicorum* Günter Schilder

groot belang voor de geografiebeoefening in Nederland. Dat is de reden waarom het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap Günter de eer te beurt liet vallen de waardige Plancius-medaille in ontvangst te mogen nemen. En als superlatief kon Yvonne van Rooy Günter (en velen in de zaal) verrassen met het opspelden van een hoge Koninklijke onderscheiding: Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.

Na het feestelijke ochtendgedeelte waren in de middag twee lezingen gepland, beide nauw samenhangend met de door beide sprekers geschreven bijdragen in het liber amicorum. De eerste door Ferjan Ormel, met en naast wie Günter vele jaren het gezicht vormde van de Utrechtse vakgroep. Centraal daarin stond de kortgeleden gereproduceerde Atlas Isaac de Graaf, een recent wapen-

feit, waaraan mede het vroege onderzoekswerk van Günter Schilder ten grondslag ligt.

Als buitenlandse representant van het vakgebied hield Matthew Edney, leider van het grote The History of Cartography project de tweede lezing van de middag. Daarbij liet hij aan de hand van voorbeelden uit de Amerikaanse koloniale geschiedenis zien hoe – tegen de verwachting in – sommige gedrukte kaarten net zulke ‘unieke’ historisch-cartografische bronnen kunnen vormen als handschriftkaarten.

Tot slot werden de laatste bedankjes en cadeaus uitgedeeld door Marc Hameleers en Paul van den Brink. Marc namens de GIN Werkgroep voor de Geschiedenis van de Cartografie, waarop Günter Schilder jarenlang een stempel heeft gedrukt, Paul namens ‘de gang’ op de 5e etage van het Van Unnikgebouw, de dagelijkse collega’s. De dag werd zoals gewoonlijk besloten met een borrel, maar nu, zoals alle activiteiten die dag, geheel kosteloos, dankzij genereuze sponsoring van particulieren, instellingen en bedrijven uit de wereld van de uitgeverij en het antiquariaat.

Na een korte rondvaart door de grachten vond 's avonds, buiten het programma om, nog een diner plaats in het Victoria-hotel, waarbij de meeste auteurs en organisatoren – Günter Schilders ‘amici’ – van een afsluitend samenzijn konden genieten.

6. Günter Schilder met de medaille van de Orde van de Nederlandse Leeuw, met zijn *Liber* en de Plancius medaille

Inzendingen voor deze rubriek aan:

Sjoerd de Meer

E-mail: de.meer@hccnet.nl

Monumenta cartographica neerlandica, VII

Cornelis Claesz (c. 1551-1609): Stimulator and Driving Force of Dutch Cartography Günter Schilder. - Alphen aan den Rijn: Uitgeverij Canaletto/Repro-Holland, 2003. - 556 blz. en 689 ill. Portfolio met 63 kaarten (5 in kleur) gedrukt op 86 bladen (50 x 70 cm) en 21 bladen (50 x 40 cm).- ISBN 90-6469-765-5. - Prijs € 225,-

De *Monumenta Cartographica Neerlandica* (MCN) is in 1986 opgezet door Günter Schilder als een mogelijkheid om onderzoek te presenteren en facsimiles uit te geven in relatie tot de Gouden Eeuw van de Nederlandse cartografie in de lange zestiende eeuw (1550-1700). Door Schilder is tot op heden consequent gestreefd naar een bijna encyclopedische behandeling van de onderwerpen. Elk deel bevat goede biografische gegevens, overvloedige reproducties van brieven, contracten en inventarissen, doorwrochte verhalen over de kaarten met volledige documentatie, zowel in tekst als in beeld, van geografische en decoratieve bronnen; gedetailleerde cartobibliografische beschrijvingen meestal inclusief een opgave van bekende exemplaren; en met een serie van begeleidende portfolio's, één voor elk tekstdeel, op ware grootte, met hoge kwaliteit reproducties van de belangrijkste kaarten. Deze formule is strikt in de afgelopen 17 jaar in de gehele serie, welke nu 7 delen omvat, gehanteerd. De eerste delen waren tweetalig en het zesde deel had de tekst in Nederlands en Engels, terwijl de cartobibliografie alleen in het Engels was. Dit deel is voor het eerst geheel in het Engels. Vast en zeker vanwege financiële overwegingen. En het moet worden gezegd dat gegeven de kosten van de meer gewone boeken tegenwoordig, de prijs van deel 7 redelijk is. Je krijgt veel boek en bovendien veel kaarten voor je 225 euro's.

Met deel 7 pakt de monumentale *Monumenta* het werk aan van één van de meest productieve en veelzijdige Nederlandse uitgeverij van kaarten. Het behandelt de afzonderlijke kaarten op een enkel blad, wandkaarten van alle delen van de wereld, zeemansgidsen, zee-atlassen, boeken op het gebied van de zeevaartkunde, kosmografie

Besprekingen

en reisverhalen en samenwerkingsverbanden met uitgeverij van andere contemporaine atlanten. Op al deze gebieden, bevatten de feitelijk een compleet overzicht van de Nederlandse cartografie in deze periode, is de gemeenschappelijke noemer Cornelis Claesz, boekbinder, uitgever, drukker, financier en verkoper van boeken, kaarten en prenten. Vergeleken met eerdere delen biedt deel 7 een ongewoon, veelzijdig overzicht van de Nederlandse cartografische

productie, zowel wat betreft de type kaarten als de afgebeelde gebieden.

Schilder behandelt Claesz's cartografische en geografische productie in 17 hoofdstukken, gewijd aan specifieke genres, werken of geografische gebieden die samen ruwweg een chronologisch overzicht bieden van zijn carrière. Het eerste hoofdstuk is biografisch en het vroegste gereproduceerde document is een uittreksel uit de rekeningboeken van Plantijn uit 1578, die handelen over de verkoop van boeken en kaarten aan Claesz's winkel in Enkhuizen. Hoofdstuk 2 pakt zijn leven op nadat hij naar Amsterdam is verhuisd, waar hij zijn loopbaan als uitgever in 1587 begint met late uitgaven van eerbiedwaardige zeemansgidsen, tekstcompendia met zeelinstructies voor de Zuiderzee en de Noordzee, afgewisseld met declinatietabellen, landverkenningen in houtsnede en enkele kaarten. In hoofdstuk 3 krijgen wij een kort overzicht van de eerste echte zee-atlas, Lucas Jansz Waghenaer's *Spiegel der Zeevaert* en zijn opvolger, het *Tresoor der Zeevaert*.

Claesz hield zich met de *Spiegel* al vanaf 1588 bezig. Hij financierde de laatste Leidse editie en ging door met het publiceren en (co-publiceren) van verschillende edities van Waghenaer en andere zee-atlassen. Hoofdstuk 4 behandelt de losse zeekaarten van Europa, uitgegeven door Claesz. vanaf Adriaen Gerritsz 's kaart uit 1587 tot en

met de 1602 uitgave van Cornelis Doedsz. Deze 7 kaarten zijn ook de eerste die op ware grootte gereproduceerd zijn in de begeleidende portfolio. Claesz. samenwerking met Petrus Plancius komt in hoofdstuk 5 aan de orde en behandelt de eerste Nederlandse wandkaart van de wereld (1592) en de serie van 8 zeekaarten voor de niet-Europese wateren. Een kort zesde hoofdstuk behandelt Claesz's kaarten van de Middellandse zee. Claesz. verwaarloosde het genre van de handboeken niet en in hoofdstuk 7 komen er een aantal aan de orde, zoals Pedro de Medina en William Bourne. Ook kosmografieën door Petrus Apianus en Robert Hues worden behandeld. Claesz. publiceerde verschillende kaarten van de Noordpoolgebieden tussen 1594 en 1608. De geschiedenis van deze kaarten en de Engelse en Nederlandse expedities die de gegevens voor de kaarten leverden, is het onderwerp van hoofdstuk 8. Hoofdstuk 9 behandelt 'Nederlandse vertalingen van boeken over reizen en ontdekkingen', waarover Claesz 9 delen publiceerde, terwijl het volgende hoofdstuk uitputtend één van de belangrijkste Nederlandse reisverhalen behandelt, het *Itinerario* van Jan Huyghen van Linschoten. De wereldkaart en de 5 regionale kaarten uit dat werk zijn alle op ware grootte gepubliceerd in deze portfolio. Hoofdstukken 11 en 12 gaan over de vroegste Nederlandse ontdekkingsreizen naar het Oosten en West-Indië, terwijl hoofdstuk 13 de eerste reis rondom de wereld, door Olivier van Noort in 1598-1601 behandelt en hoe zich dat in de cartografie vertaalde. Hoofdstuk 14 gaat in op de vijf wandkaarten, die door Claesz zijn gepubliceerd. (de wereld en de vier continenten) en ze zijn, natuurlijk, afgedrukt op ware grootte (op in totaal 34 bladen) in de portfolio. Hoofdstuk 15 behandelt de meest kwetsbare en zeldzaamste kaarten uit de productie van Claesz., de los uitgegeven kaarten. Schilder heeft altijd het vastleggen van gegevens als het belangrijkste doel van de MCN beschouwd. Hier is hij erin geslaagd om op 10 na voorbeelden te vinden van alle 47 losse kaarten, die door Claesz. in een catalogus uit 1609 genoemd worden, het jaar van zijn dood. Dit is het langste hoofdstuk in het boek en met 103 afbeeldingen, het meest ruim geïllustreerde. Dertien van de kaarten zijn ook op ware

grootte in de portfolio afgebeeld. Het op één na laatste hoofdstuk documenteert Claesz's rol als uitgever van atlas edities waarin hij zeer actief was. Niet alleen gaf hij het smalle oblonge Caert-Thresoor uit, één van de meest populaire zakatlasjes in zijn tijd, maar ook was hij betrokken als uitgever, co-uitgever of financier van producten zoals de late edities van Mercator en Ortelius atlassen en zelfs John Speed's *Theatre of the Empire of Great Britaine*. Het laatste hoofdstuk behandelt Claesz's werk als uitgever van de kaarten uit de eerste Nederlandse uitgave (1609) van Lodovico Guicciardini's populaire beschrijving van de Nederlanden. Alhoewel de kaarten zelf ook eerder apart gepubliceerd zijn, zijn deze zeer zeldzame stukken volledig beschreven en 1 op 1 gereproduceerd. Afgesloten met een bibliografie van zo'n zevenhonderd items en een bruikbare index, is dit het grootste, langste, zwaarste en het meest uitgebreide geïllustreerde deel uit de Monumenta tot nog toe. Kijkend naar de stevige blauwe delen, elk met zijn begeleidende portfolio, wordt men geconfronteerd met één van de meest ambitieuze en bruikbare publicaties uit de geschiedenis van de cartografie en één die men over een eeuw nog steeds zal gebruiken (de geleerdheid zal blijven bestaan en zo ook het papier, dat een gezond pH gehalte heeft van boven 6.8). Nadenkend over de serie als geheel en het nog ambitieuzere Explokaart programma waarvan de MCN slechts een gedeelte is (zie <http://cartography.geog.uu.nl/explokaart>) heeft men eenvoudigweg ontzag voor de gerichte visie, geleerdheid, toewijding, management en onderwijsvaardigheden van de onvermoeibare dr. Schilder.

Bob Karrow

(Eerder gepubliceerd in *Imago Mundi. The International Journal for the History of Cartography* (58, deel 1, 2006, blz. 101-102. Met toestemming van de auteur en redactie van Imago Mundi hier gepubliceerd, vertaald door Sjoerd de Meer)

Doorgaande wegen in Nederland, 16e tot 19e eeuw. Een historische wegenatlas

Frits H. Horsten. - Amsterdam: Aksant, 2005. - 138 p., ill. - prijs € 60,-. - ISBN 90 5260 158 5.

Wanneer we anno 2007 de beste en snelste auto route tussen twee plaatsen in Nederland willen weten, dan typen we dat gewoon in onze GPS in, die daarna het resultaat aan ons voorlegt. Ons volledige wegensysteem

van het kleinste landweggetje tot en met autosnelwegen is vastgelegd en bekend. Over hoe die wegen, en met name de grote, doorgaande verbindingen tussen de Nederlandse steden zich hebben ontwikkeld, was tot nu toe niet veel bekend. Ruim dertien jaar na de verdediging van de dissertatie is er een aangevulde en bijgewerkte handelseditie verschenen van het proefschrift van Frits H. Horsten. Horsten heeft onderzoek gedaan naar de veranderingen in het patroon van de doorgaande wegen in Nederland vanaf de middeleeuwen tot in de 19de eeuw. Opvallend is dat in vergelijking met omringende landen tot nu toe eerder onderzoek naar de geschiedenis van wegen in Nederland nauwelijks is gedaan. Deze studie is dan ook een eerste aanzet de belangrijkste wegen te lokaliseren en in kaart te brengen. De basis voor dit onderzoek vormen originele kaarten uit de onderzochte periode. Ondanks het feit dat vele elementen die op 17de en 18de eeuwse kaarten voorkwamen lang niet altijd even betrouwbaar zijn weergegeven is ervan uitgegaan dat de wegen, en met name de grotere doorgaande wegen relatief accuraat zijn afgebeeld.

De atlas geeft een beeld van de veranderingen in het net van doorgaande wegen in Nederland aan de hand van drie ijkpunten: 1600, 1810 en 1848. Vanouds ging in een groot deel van het land het verkeer overwegend over water. Om die reden is de aandacht hoofdzakelijk uitgegaan naar de waterwegen. Dat neemt niet weg dat ook de landwegen waar men zich voornamelijk per diligence en postkoets verplaatste van groot belang zijn geweest voor de welvaart van ons land. De postroutes blijken een belangrijke rol te hebben gespeeld bij de ontwikkeling van de doorgaande wegen, lees: snelste verbinding tussen A en B. De Postkaart uit 1810 dient dan ook als referentiemateriaal voor eerdere en latere veranderingen in het wegensysteem. De Etappe kaart uit 1848 is het laatste ijkpunt. Het boek stopt op het moment dat het spoor een steeds belangrijker rol gaat spelen in het personenvervoer. Het boek bestaat uit drie delen. In het eerste deel wordt de methode van onderzoek in detail beschreven. Het proefschrift waarop dit boek is gebaseerd was reeds in 1992

verschenen, wat waarschijnlijk de reden is dat het intekenen van de gegevens met de hand is volbracht terwijl er op dit moment heel goede computertechnieken bestaan om resultaten van dergelijk onderzoek te presenteren. Alles opnieuw doen was waarschijnlijk te omslachtig en zou heel nieuwe competenties vereisen.

Het tweede deel is algemener van aard en beschrijft allerlei veranderingen in het netwerk van doorgaande wegen in de periode 1600-1848.

Het derde deel bestaat uit een reconstructiekaart in zeven bladen op een schaal van 1:250.000 uit Bos' *Schoolatlas der geheele aarde*, Groningen 1877. Hierop zijn voor respectievelijk 1600, 1810 en 1848 de be-

langrijkste wegen ingetekend. Door systematische bestudering van vele oude kaarten is het verloop van deze wegen in alle delen van Nederland zo nauwkeurig mogelijk vastgelegd. Het boek sluit af met een samenvatting in het Engels, een uitgebreide literatuurlijst, een index op plaatsnamen en een verantwoording van de herkomst van de afbeeldingen.

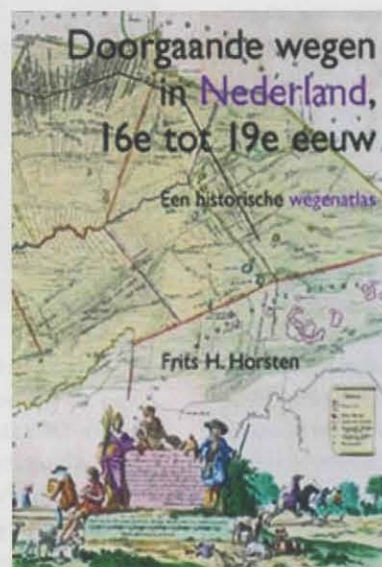
Het boek is uitgevoerd op A3-formaat, zodat de reconstructiekaarten goed tot hun recht

komen. Ook aan het overige beeldmateriaal is veel aandacht besteed.

Uit het onderzoek blijkt dat er gesproken kan worden over veel continuïteit, aangezien veel wegen op de kaart uit 1810 reeds bestonden in 1600. Deze blijken door de tijd heen telkens weer te zijn veranderd en verbeterd. Deze atlas brengt het bijzonder duidelijk in beeld. Gelukkig wordt ook het buitenlands perspectief niet uit het oog verloren: De aanleg en verbetering van het wegensysteem in de omringende landen Frankrijk, Engeland en Duitsland wordt ook in ogenschouw genomen. Nederland blijkt in vergelijking nog niet eens zo laat met het in kaart brengen van de wegen.

Het handzame A3 formaat, de vele illustraties en kaarten en natuurlijk de duidelijke indeling en heldere tekst dragen zeker bij tot een goede leesbaarheid. Deze studie kan dus zeker beschouwd worden als een belangrijke aanvulling op bestaande publicaties en aanzet tot verder onderzoek.

Patricia Alkhoven

In- en verkoop: **antiquarische boeken**

prenten

decoratieve grafiek

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken 15-19e eeuw
- Topografie
- Atlassen
- Reisboeken
- Oude kunstgrafiek
- Natuurlijke historie

Antiquariaat Plantijn

Ginnekenmarkt 5 - 4835 JC Breda

Telefoon: 076 560 44 00

Mobiel: 06 532 994 10

E-mail: dieter.d@planet.nl

ANTIQUARISCHE BOEKEN- PRENTENHANDEL

INKOOP/VERKOOP

S.C. LEMMERS

Zeer grote topografische collectie prenten van Nederland van 1500 tot 1900:

- Stad- en dorpsgezichten
- Landkaarten
- Beroepenprenten
- Gemeentekaartjes (van J. Kuiper, ± 1865)

Boeken van 1500 tot 1900:

- Topografie Nederland
- Lokale beschrijvingen
- Vogelboeken
- Bloemenboeken
- Beroepenboeken
- Bijbels
- Atlassen

In verband met variabele openingstijden is een telefonische afspraak aan te bevelen.

S.C. Lemmers

von Bönninghausenlaan 16

2161 ET Lisse

Telefoon 0252-415332

Giro 1344413

Oude kaarten
en
stadsgezichten

MERCATOR

Achter Clarenburg 2

3511 JJ Utrecht - NL

Tel. 030-2321342

Bezoek op afspraak.

P.J. KIPP RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309

3582 BL Utrecht

Telefoon (030) 251 6010

Archivering, conservering en restauratie van kaarten en collecties

- Conservering en restauratie van kaarten met behoud van authenticiteit
- Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
- Vervaardiging van zuurvrije dozen
- Beschrijving en restauratie van tekeningen, kaarten, atlassen, reisverslagen, boeken etc.
- Doen van onderzoek en maken van een inventaris of catalogus van kleine collecties

Inzendingen voor deze rubriek aan:
dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht,
Faculteit Geowetenschappen,
Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht,
e-mail: peter@vanderkrogt.net.

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Andrews, J.H., 'Unidentified sources for Mercator's regional maps of England.' *Imago Mundi* 59, 1 (2007): 96-99.

Bracke, Wouter, 'Het Scheldeland door Jacob van Deventer.' *Caert-Thresoor* 25, 4 (2006): 99-103.

Bracke, Wouter (ed.), *Margaritae cartographicae: Studia Lisette Danckaert 75um diem natalem agenti oblata*. Archief- en Bibliotheekwezen in België = Archives et bibliothèques de Belgique; Extranummer, Numéro spécial 80. Brussel: Koninklijke Bibliotheek van België, 2006. - 298 blz. - ISSN 0775-0722: € 35. - Bevat:
- Paul D.A. Harvey, Lisette Danckaert: an appreciation (blz. 5-7).
- Wouter Bracke, Publicaties Lisette Danckaert (blz. 10-27).
- Jean-Marie Duvoisquel, Une Oeuvre inédite de Jacques de Surhon: La carte de la terre abbatiale de Saint-Hubert (1551) (blz. 29-41).
- Peter H. Meurer, Studien zur Karte der Gallia Belgica von Gallia Belgica von Gilles Boileau de Bouillon (1557) (blz. 43-50).
- Ulla Ehrensverd, Le globe royal du souverain suédois Eric XIV (blz. 51-60).
- Olivier Damme, Un cuivre d'Ortelius aux Musées Royaux des Beaux-Arts à Bruxelles (blz. 61-68).
- Jan W.H. Werner, Drie opmerkelijke atlasen uit de Lage Landen: Door Gerard van Schagen, Abraham Ortelius en Joan Blaeu (blz. 69-83).
- David Buisseret, The manuscript sources of Christophe Tassin's maps of France: The 'Military School' (blz. 85-113).
- Göran Bäärnhielm, Manuscript maps of Belgium in Swedish libraries and archives (blz. 115-157).
- Monique Pelletier, De Cassini de Thury à Le Michaud d'Arçon: Les militaires français et la triangulation dans la seconde moitié du XVIIIe siècle (blz. 159-178).
- Claire Lemoine-Isabeau, Une carte manuscrite du Hainaut du XVIIIe siècle en quête d'identité (blz. 179-194).
- Henk A.M. van der Heijden, Jean Baptiste de Bouge's laatste kaart [Royaume des Pays-Bas, 1821] (blz. 195-222).
- Marguerite Silvestre, La banque de données de Philippe Vandermaelen (1795-1869) (blz. 223-239).
- Robert Ansiaux & Dennis Reinhartz,

'The truth is... maps are weapons!' Cartographic impressions and the doomed Belgian colony of Santo Tomas (blz. 241-259).
- Francis Herbert, Joseph Kips FRGS (1828-1891) of the Vandermaelen Geographical Establishment (Brussels) and the War Office (London): A francophone Belgian cartographer in London (blz. 261-288).
- Thomas Klöti, Die Siegfriedkarte (1870-1949) als Landschaftsgedächtnis der Schweiz (blz. 289-294).
Bragard, Philippe, 'Los Países Bajos Españoles (1504-1713).' In: Alicia Cámara (coord.), *Los ingenieros militares de la monarquía hispánica en los siglos XVII y XVIII*, 303-309. Madrid: Ministerio de Defensa, [cop. 2005].

Broeders, P.W.A., Gijsbert Franco baron von Derfelden van Hinderstein, *1783-1857: Leven en werk van 'eene ware specialiteit' in kaart gebracht*. 't Goy-Houten: HES & de Graaf, 2006. - 540 blz. + CD-Rom. - ISBN 90 6194 409 0. - Proefschrift Utrecht, 21 nov. 2006. Handelseditie komt in maart 2007.

Cunningham, Ian (vert.), *The Blaeu atlas of Scotland: Scotland from Theatrum Orbis Terrarum sive Atlas Novus pars quinta, published by Joan Blaeu, Amsterdam 1654*. Edinburgh: Birlinn, in association with National Library of Scotland, 2006. - 240 blz. - ISBN 13: 978-1-84158-585-7: £ 80. - Facsimile en vertaling van de teksten, met inleiding door Charles W.J. Withers.

Danku, Gyuri, & Zoltán Sümeghy, 'The Danckerts Atlas: The production and chronology of its maps.' *Imago Mundi* 59, 1 (2007): 43-77.

Diessen, Rob van, 'De 'Atlas Amsterdam' herontdekt.' *Nationaal Archief Magazine* 2006/3: 4-9.

Franssen, Mathieu, 'Ducatus Brabantiae uit de plomp opgedoken? Enkele notities bij de ontdekking van een onbekende variant van de kaart van Brabant door Jacob van Deventer.' *Caert-Thresoor* 25, 4 (2006): 91-98.

Gent, Robert van, 'Over antipoden, amfiskieten, heteroskieten en periskieten.' *Geo-Info: Tijdschrift voor Geo-Informatie Nederland* 3, 12 (2006): 538-539. - Plaat 13 in Andreas Cellarius,

Harmonia Macrocosmica, 1660.

Ham, Willem van der, '1070° Cruquius: Nicolaas Cruquius, waarnemer van weer, water en land.' *Geschiedenis magazine (Spiegel Historiae)* 41, 8 (nov.-dec. 2006): 8-13.

Jeught, François van der, & Paul de Win, 'Ongepubliceerd materiaal uit het Mechelse Stadsarchief betreffende Jacob van Deventer.' *Caert-Thresoor* 25, 4 (2006): 104-107.

Krogt, Peter van der, Joan Blaeu, Atlas Maior of 1665: Germania, Austria et Helvetia: Germanien, Österreich und Schweiz: Germania, Austria and Switzerland: Germanie, Autriche et Suisse: Sämtliche 124 Karten von Germanien, Österreich und der Schweiz, sowie Originaltexte von Joan Blaeu aus seinem Atlas maior von 1665. - Köln [etc.]: Taschen Verlag, 2006. - 2 vols., 404 blz., Titel vol. 1: Germania; titel vol. 2: Germania, Austria & Helvetia. - ISBN 3-8228-5102-7. - Teksten in Duits, Frans en Engels.
- *Joan Blaeu, Atlas Maior of 1665: Belgica Regia & Belgica Foederata: De Lage Landen: Les Pays-Bas et la Belgique: The Netherlands and Belgium: Alle 63 kaarten van Nederland en België met originele citaten uit Joan Blaeu's Atlas maior van 1665*. - Köln [etc.]: Taschen Verlag, 2006. - 208 blz. - ISBN 3-8228-5103-5, 3-8228-3828-4 (titel stofomslag: De Lage Landen). - Teksten in Nederlands, Frans en Engels.
- *Joan Blaeu, Atlas Maior of 1665: Anglia: England, Angleterre, England [vol. 2: Scotia & Hibernia: Scotland and Ireland: L'Écosse et l'Irlande: Schottland und Irland]: All 113 maps of England, Scotland and Ireland, and the original commentaries from Joan Blaeu's Atlas maior of 1665*. - Köln [etc.]: Taschen Verlag, 2006. - 2 vols., 392 blz. - ISBN 3-8228-5104-3. - Teksten in Engels, Frans en Duits.
- *Joan Blaeu, Atlas Maior of 1665: Gallia: France: France: Frankreich: La totalité des 64 cartes de la France et des textes originaux de Joan Blaeu, extraits de son Atlas maior de 1665*. - Köln [etc.]: Taschen Verlag, 2006. - 208 blz. - ISBN 3-8228-5105-1. - Teksten in Frans, Engels en Duits.
- *Joan Blaeu, Atlas Maior of 1665: Italia:*

Italia: Italy: Italien: Le 60 carte d'Italia di Joan Blaeu con i testi originali estratti dal suo Atlas maior del 1665. - Köln [etc.]: Taschen Verlag, 2006. - 208 blz. - ISBN 3-8228-5107-8. - Teksten in Italiaans, Engels en Duits.

- *Joan Blaeu, Atlas Maior of 1665: Hispania, Portugallia, Africa & America: España, Portugal, África y América: Spain, Portugal, Africa and America: Espanha, Portugal, África e América: Los 64 mapas de Portugal, España, África y América con los textos originales de Joan Blaeu extraídos de su Atlas maior de 1665.* - Köln [etc.]: Taschen Verlag, 2006. - 232 blz. - ISBN 3-8228-5106-X. - Teksten in Spaans, Engels en Portugees.

Krogt, Peter van der, 'Welke steden karteerde Van Deventer voor Filips II in diens 'landen van herwerts overe'?' *Caert-Thresoor* 25, 4 (2006): 116-120.

Leenders, Eric, 'De kaart van Vlaanderen van Gerard Mercator en Jacob van Deventer.' *Caert-Thresoor* 25, 4 (2006): 108-115.

Lempke, Ivonne, 'Een klooster, twee plattegronden. Wie heeft er gelijk? Het klooster Koningsveld bij Delft op Van Deventers plattegrond en op een geschilderde plattegrond van Delft.' *Caert-Thresoor* 25, 4 (2006): 121-123.

Lombaerde, Piet, 'Een onbekende gravure van de Antwerpse versterkingen in 1584 onlangs aan het licht gekomen.' *Caert-Thresoor* 25, 4 (2006): 124-129.

Piket, Jan J.C., 'Het duurzame landschap volgens de gebroeders Van Limburg.' *Geografie* 15, 9 (nov/dec 2006): 48-51. - Vergelijking van de Van Limburg getijdenboeken met de Tranchotkaart.

Stückelberger, Alfred, & Gerd Graßhoff (hrsg), *Ptolemaios Handbuch der Geographie, Griechisch-Deutsch: Einleitung, Text und Übersetzung, Index*. Basel: Schwabe Verlag, 2006. - 2 dln., 1018 blz. + cd-rom. - ISBN 13:978-3-7965-2148-5: € 150. - Inlichtingen: <http://www.schwabe.ch>. - Bevat transcriptie en Duitse vertaling van de tekst en reconstructiekaarten.

Zentai László, Györfy János & Török Zsolt (ed.), *Térkép - Tudomány: Tanulmányok Klinghammer István professzor 65. születésnapja tiszteletére = Map - Science: Papers in Honour of the 65th Birthday of Prof. István Klinghammer = Karte - Wissenschaft: Festschrift zum 65. Geburtstag zu Ehren von Prof. István Klinghammer. Térképtudományi = Studia Cartologica*; 13. Budapest: ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszék, 2006. De voor

de Nederlandse cartografie van belang zijnde bijdragen zijn:

- Kurt Brunner, Gedruckte Regionalkarten des 16. und 17. Jahrhunderts (blz. 71-80).

- Gyuri Danku en Zoltán Sümeghy, An outline of the Danckerts atlas history (blz. 85-93).

Inhoud historisch-cartografische tijdschriften

Imago Mundi 59, 1 (2007)

Maier, Jessica, 'Mapping past and present: Leonardo Bufalini's plan of Rome (1551)' (blz. 1-23).

Shannon, William, & Michael Winstanley, 'Lord Burgley's map of Lancashire revisited, c. 1576-1590' (blz. 24-42).

Danku, Gyuri, & Zoltán Sümeghy, 'The Danckerts Atlas: The production and chronology of its maps' (blz. 43-77).

Michael, Bernardo A., 'Making territory visible: The revenue surveys of colonial South Asia' (blz. 78-95).

Andrews, J.H., 'Unidentified sources for Mercator's regional maps of England' (blz. 96-99).

Fleet, Christopher, 'Digital approaches to cartographic heritage: The Thessaloniki Workshop' (blz. 100-104).

e-Perimtron [International web journal on sciences and technologies affined to the history of cartography and maps] 1,1 (Winter 2006)

On-line tijdschrift:
<http://www.e-perimtron.org>

[Nieuw tijdschrift, met als belangrijkste doel 'to couple issues on history of cartography and maps with a variety of possibilities offered by the new digital information and communication technologies. To bring together, in harmonic convergence, historians of cartography and maps, cartography scholars and experts in new digital cartographic technologies in order to create a common space of research targeting at the broadening of cartographic and map history access and expertise.' Het wordt uitgegeven door de Aristoteles universiteit in Thessaloniki en verschijnt alleen op internet. Alle artikelen zijn als pdf-files te downloaden].

Molteni, E., & S. Moretti, 'Maps and drawings of Corfu in the library of the Museo Correr' (blz. 1-31).

Balletti, C., 'Georeference in the analysis of the geometric content of early maps' (blz. 32-39).

Boutoura, C., 'Assigning map projections to portolan maps' (blz. 40-50).

- Ferjan Ormeling, The origin of the Bosatlas and its portrayal of Hungary (blz. 315-322).

- Zsolt Török, Luigi Ferdinando Marsigli (1658-1730) and early thematic mapping in the history of cartography (blz. 403-412).

Livieratos, E., 'Graticule versus point positioning in Ptolemy cartographies' (blz. 51-59).

Boutoura, C., & E. Livieratos, 'Some fundamentals for the study of the geometry of early maps by comparative methods' (blz. 60-70).

Livieratos, E., 'The use of animation in visualizing deformations of a portolan-type map' (blz. 71-76).

Falchetta, P., 'Perception, cognition and technology in the reading of digital cartography' (blz. 77-80).

Papadopoulos, K., 'On the theoretical basis of tactile cartography for the haptic transformation of historic maps' (blz. 81-87).

e-Perimtron 1,2 (Spring 2006)

On-line tijdschrift:
<http://www.e-perimtron.org>

Hruby, E. I. Plank & A. Riedl, 'Cartographic heritage as shared experience in virtual space: A digital representation of the earth globe of Gerard Mercator (1541)' (blz. 88-98).

Fleet, C., 'Locating trees in the Caledonian forest: A critical assessment of methods for presenting series mapping over the web' (blz. 99-112).

Heuvel, C. van den, 'Modelling historical evidence in digital maps: A preliminary sketch' (blz. 113-126).

Jobst, M., 'Hybrid considerations on sustainability of cartographic heritage' (blz. 127-137).

Livieratos, E., & A. Koussoulakou, 'Vermeer's maps: A new digital look in an old master's mirror' (blz. 138-154).

Rystedt, B., 'The cadastral cartographic heritage of Sweden' (blz. 155-163).

Adami, A., & F. Guerra, '3d digital maps: New development in cartography for cultural heritage' (blz. 164-169).

Lovison-Golob, L., 'Bringing the age of exploration of Africa and its heritage to the web' (blz. 170-177).

e-Perimtron 1,3 (Summer 2006)

On-line tijdschrift:
<http://www.e-perimtron.org>

Pearson, A. W., 'Digitizing and analyzing

historical maps to provide new perspective on the development of the agricultural landscape of England and Wales' (blz. 178-193).
 Benavides, J., & E. Koster, 'Identifying surviving landmarks on historical maps' (blz. 194-208).
 Koster, E., 'XML-Coding technical accuracy and historical evidence in digital historical maps' (blz. 209-220).
 Kowal, K. C., 'Mercator, hands-on: the use of 'experiential' technology for atlases' (blz. 221-229).
 Tsioukas, V., M. Daniil & E. Livieratos, 'Possibilities and problems in close range non-contact 1:1 digitization of antique maps' (blz. 230-238).
 Jenny, B., 'MapAnalyst - A digital tool for the analysis of the planimetric accuracy of historic maps' (blz. 239-245).
 Jessop, M., 'Promoting cartographic heritage via digital resources on the Web' (blz. 246-252).

The Portolan 67 (Winter 2006)

<http://home.earthlink.net/~docktor/portolan.htm>

McLaughlin, Patrick, 'Mapping the peace: American cartographers and statemakers at Versailles' (blz. 13-20).

Scheel, Eugene, 'Royal Thai maps of the nineteenth century: A passle of Siamese maps' (blz. 21-24).

Ala'i, Cyrus, 'Mapping Persia, with reference to the author's newly published book: 'General maps of Persia, 1477-1925'' (blz. 25-38).

Kovarsky, Joel, & Maryke Barber, 'Rare map cataloging: A case of special considerations' (blz. 39-44).

Burnette, Ian, 'Klondike road maps: Selling comfort and convenience on the route(s) to the gold fields' (blz. 45-56).

22 t/m 25 MEI 2007

VEILING

BOEKEN

MANUSCRIPTEN

EN GRAFIEK

BUBB KUYPER

Jansweg 39 - 2011 KM Haarlem
 tel. 023 5323986
 fax 023 5323893
 email info@bubbkuyper.com
 website www.bubbkuyper.com

met o.a.

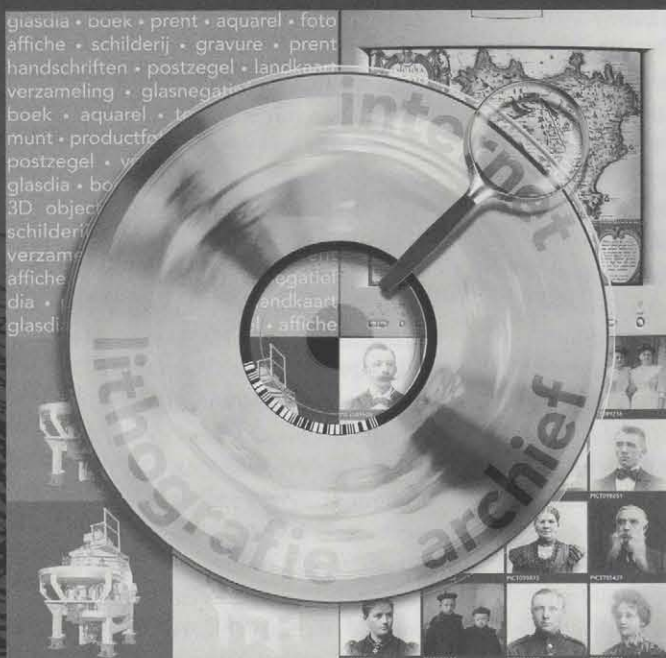
grote collectie **cartografie**
 en **topografische grafiek**

catalogi en publicaties over
Nederlandse bloembollenteelt en -cultuur

oude en zeldzame boeken
 (o.a. **Nederlandse geschiedenis** en **topografie**)

KIJKDAGEN: 17 t/m 20 mei, 10.00-16.00 uur

Digitalisering elk denkbaar origineel

PICTURA IMAGINIS
 DIGITALISERING VAN BEELDARCHIEVEN BV

digitaal procédé

Het zoeken, tevoorschijn halen en bekijken van beelden of teksten in archieven is vaak een tijdrovende operatie. We willen snel en doeltreffend over de gevraagde informatie beschikken en dan ook nog het liefst vanaf de plek waar het ons het beste uitkomt. Wij van Pictura Imaginis hebben een digitaal procédé ontwikkeld waardoor dat mogelijk wordt.

database als vervanging van de ladenkast

Een modern geconserveerd archief is een kostbaar bezit. Niet alleen voor diegenen die er dagelijks verantwoordelijkheid voor dragen. Veel verschillende doelgroepen moeten er óók hun voordeel mee kunnen doen. De door Pictura Imaginis vervaardigde database van ieder gedigitaliseerd archief verhoogt de toegankelijkheid voor alle gebruikers enorm. Zoeken is eenvoudiger, gaat veel sneller en het oproepen van gevonden informatie is opeens een peulenschil. Digitale beelden ziet u 4x groter in topkwaliteit op uw scherm dan het origineel.

- advisering, implementatie en trajectbegeleiding
- publicatieprojecten (internet, drukwerk)
- database toepassingen

de hoefsmid 13 - 1851 PZ Heiloo - tel: 072 53 20 444 - fax: 072 53 20 400 - e-mail: info@pictura-im.nl - www.pictura-im.nl

Restoration-Workshop Paul Peters

Op het terrein van de kartografie bieden wij een in brede kring erkende expertise ten dienste van de conservering en restauratie van

○ **GLOBES**
en verwante objecten,

○ **KAARTEN**
(ook zeer grote formaten tot ca. 350 x 350 cm),

○ **ATLASSEN** en **STEDEBOEKEN**

Object-specifieke, passief-conserverende restauratie van papier, incunabelen en oude drukken, grafiek, kerkelijke en overheidsdocumenten, charters en zegels, uit alle tijden.

Restoration-Workshop Paul Peters is lid van de VeRes, de VAR en de IADA (International Association of Book and Paper Conservators).

Ons dochterbedrijf
Iris Antique Globes and Maps
verkoopt historisch belangrijke en decoratieve globes uit het midden van de 17e tot het midden van de 20e eeuw.

Op www.irisglobes.nl maakt u kennis met een keuze uit de steeds wisselende voorraad.

Bezoekadres van beide bedrijven:
Dorpsstraat 31B, 7218 AB Almen.
Telefoon: 0575 43 94 44, fax: 0575 43 39 73.
info@paulpeters.demon.nl - info@irisglobes.nl

**WIJ ZIJN GEÏNTERESSEERD IN DE AANKOOP VAN (BESCHADIGDE, INCOMPLETE)
GLOBES EN VERWANTE OBJECTEN**

HONDIUS

BOOK AND PRINT AUCTIONS

Next Auction:

19/20
JUNE
2007

Contact:

T +31 - 575 439 443

F +31 - 575 433 973

M +31 - 610 299 776

E info@hondiusauctions.com

I www.hondiusauctions.com

Dorpsstraat 31b • 7218 AB Almen
The Netherlands

€ 8 -